

LIPNICKÝ SBORNÍK

1/2019

Příspěvky ze Setkání přátel smírčích křížů
Vysočiny

18. května 2019 na hradě Lipnice nad Sázavou

Společně rozvíjíme, co nás spojuje

O třetím květnovém víkendu 2019 se sešli přátelé smírčích křížů Vysočiny v Lipnici nad Sázavou, zejména my, kteří se setkáváme ve třech facebookových skupinách: [Hraniční kameny a jiné kamenné památky](#) , [Kulturní a přírodní dětinství vysočiny](#) a [Smírčí kříže](#)

Vyvrcholením setkání 28 účastníků byla sobotní odpolední série přednášek v nově zrekonstruovaném sále hradu Lipnice. Zúčastnili se jak členové Společnosti pro výzkum kamenných křížů, tak regionální badatelé, kteří s naší Společností spolupracují jen okrajově. Hlavním motivem našeho setkání bylo vzájemné sdílení zkušeností z cest za kameny. Přestože spolu mnozí čile komunikují v elektronickém prostoru, atmosféru osobního setkání v sále slavného hradu nemůže nic nahradit.

Vysočina a její blízké okolí patří co do počtu smírčích křížů k nejbohatší oblasti a tím zde také působí poměrně velký počet jejich amatérských i profesionálních ochránců, kteří je dokumentují, hledají souvislosti a pečují o ně. Někteří jsou sdružení ve Společnosti pro výzkum kamenných křížů při muzeu v Aši. Právě i vzdálenost muzea v Aši, kde se pořádají od roku 1984 otevřená setkání Společnosti, byla dalším z důvodů proč se přátelé smírčích křížů Vysočiny sešli na Lipnici.

Naložili jsme si několik úkolů, jak tyto drobné památky chránit a popularizovat. Zejména zintenzivnit spolupráci současných zdejších badatelů se Společností. Sledujeme okolnosti posunutí 0522 Hněvkovice, sledujeme osud vykopaného 0546 Křelovice, usilujeme o vrácení do terénu smírčích kamenů 0072 Havlíčkův Brod a 0600 Lípa.

Bylo milé sledovat propojenou energii účastníků. Máme často rozdílné názory, o kterých však dokážeme elektronicky i tváří v tvář kulturně diskutovat, ale především hlavní cíle jsou společné: smírčí kříže a příbuzné památky chránit, zjišťovat o nich maximum informací a popularizovat je.

MS

Seznam přednášek:

Marek Hanzlík (kastelán) – Zahájení

Pavel Valenta – Aktuality z Vysočiny – článek:

Novinky a poslední události týkající se kamenných křížů z kraje Vysočina (str.4)

Emanuel Nožička – Číhalín, Valeč, Jakubov , Červená Lhota film

Pavel Izdný st. – Stránecká Zhoř, Thingstein – články:

Znovuobjevení křížového kamene ve Stránecké Zhoři (str. 6)

Kámen Thingstein - "záhadný" znak (str.8)

Jiří Jakeš – Smírčí kameny Polenska – článek:

Pamětní kameny na Polensku (str.11)

František Mikule – Kříže ve štítech kostela v Nudvojovicích – článek:

Zádušní kříže na kostelech (str.27)

Milan Šimek, Luboš Korbář – Hraniční kameny nejen Bystřicka – články:

Úvod k hranicím a hraničním bodům v minulosti a dnes (str.49)

Topografický průzkum historických hraničních linií v sv. části Vysočiny (str. 55)

Michal Streubel – Dávni ochránci smírčích křížů Havlíčkobrodská – článek:

Dávni ochránci smírčích křížů Havlíčkobrodská (str.65)

Hynek Jurman – zaslané články:

Kameny kradené (str. 69)

Nejen ztráty (str. 71)

Novinky a poslední události týkající se kamenných křížů z kraje Vysočina

Mezi, podle mého názoru, nejzajímavější objevy patří kámen v katastru obce **Cholunná** na Pelhřimovsku. Kámen je již evidován v Ašském muzeu. A to pod číslem 2640. O jeho nález a zápis se zasloužil pan Jiří Synek. Podle materiálů, které jsem obdržel z Muzea v Počátkách je na kameni nápis: A.F.F. USNUL V PÁNU DNE 26. DECEM 1762. Dále je v poznámce uvedeno, že v těchto místech umrznul na Štěpána dráteník.

Další velmi zajímavou novinkou je znovuobjevení dlouho ztraceného kamene evidovaného jako **Havlíčkův Brod 0072**. Příběh je stejný jako u většiny znovuobjevených kamenů. Pan K. R. sháněl ploché kameny na vydláždění dvorku. Poblíž silnice 1/38 v blízkosti zatopeného lomu Skalka (což je katastrální území Horky u Čáslavi) našel opracovaný kámen. Kámen převezl na svůj pozemek a zde ho usadil ve svislé poloze. Další informace nejsou známy. Celá problematika je popsána ve Sborníku Havlíčkobrodsko 32 - Sborník příspěvků o historii regionu.

Mezi nejnovější objevy v Jihlavském okrese patří objev spodní části křížového kamene v obci **Jamné**. Při sbírání materiálů do kapitoly o křížových kamenech na Polensku, pro připravovanou knihu o Polné, byla mezi jinými i fotografie zmíněného kamene. Tu pořídil pan Josef Pavelka ml. Kámen se nachází v obci u domu č.p. 40. Byl objeven při bourání základů hospodářského stavení, kde byl použit jako stavební materiál. Kámen se údajně dříve nacházel mimo obec. Snad kdesi u polní cesty mezi obcemi Jamné a Zhoř. Nalezena byla jen jeho spodní část. Dnes nikdo s jistotou neví, jestli byl kámen přelomený již v době převozu nebo zda byl přelomen při stavbě. Ke knize o Polné a ke kamenným památkám na Polensku by se ještě během našeho setkání vyjádřil pan Jiří Jakeš.

Další dobrou zprávou je, že byl na své původní místo do obce **Valeč** vrácen křížový kámen, který se dlouhou dobu nacházel na zámku v Jevišovicích. Kámen je evidovaný Ašským muzeem pod číslem 2343. V současné době se nachází u posledního domu na pravé straně silnice spojující obce Valeč a Dolní Vilémovice. Podle mě dostupných informací se o jeho navrácení zasloužil starosta a správa obce Valeč.

Jako další znovuobjevený kámen bych chtěl zmínit i kámen z obce **Stránecká Zhoř 1880**. Ten byl v roce 2017 instalován u kaple v obci. K tomuto kamenu by se později chtěl vyjádřit pan Pavel Izdný, který má připravené podrobnější informace.

Od poloviny loňského roku není na svém místě kámen v obci **Čihalín 2070** na Třebíčsku. Podle pana Nožičky, který kontaktoval starostu obce, se kámen nachází na pozemku majitele pole. Ten kámen odklidil z důvodu terénních úprav. O dalším umístění kamene se teprve rozhodne.

Během léta loňského roku byly restaurovány **jihlavské kříže**. A to kameny Bedřichov 1313, Jihlava 0082, Jihlava 0534.

Aktuálně je řešeno se správou silnic a památkáři lepší umístění smírčího kříže **Hvěvkovice 0522**, aby nebyl poškozován silniční údržbou. Dočasná změna stavu spojená s rekonstrukcí rybníčku nastala také u smírčího kamene **Křelovice 0546**.

K novinkám z kraje Vysočina bych rád přidal ještě popis přesunu kamene v obci Borky. Původně se měl k této události vyjádřit hlavní organizátor akce pan Miloš Sysel.

Dne 24. března 2018 podal pan Miloš Sysel inzerát na facebookové stránky Kulturní a přírodní dědictví Vysočiny, že hledá jednoho nebo dva brigádníky pro znovupostavení křížového kamene. Na jeho zprávu reagoval pan Luboš Korbář, který zároveň pozval další pomocníky.

O den později jsme se sešli na místě a kámen jsme postavili. Ale ne na původním místě (protože se stejně o původní místo nejednalo) ale asi o 40 metrů dál v remízku u borovice. Problém ovšem nastal kvůli tomu, že kámen se už nacházel na katastru sousední obce, která spadá už pod jihomoravský kraj.

Následovala korespondence s památkovým ústavem, ale vše nakonec dobře dopadlo.

K celé události jsem se ještě vyjádřil na zmíněných facebookových stránkách.

Po trochu kostrbatém úvodu se dostávám k jádru problému. Tedy...

Dne 25. 3. 2018 jsme se společně s kolegy domluvili, že postavíme povalený kámen v katastru obce Boriky. Kámen byl vyvrácen zřejmě zemědělskou technikou během listopadu předchozího roku. Z obavy, aby k podobné situaci nedošlo i v budoucnu, jsme se rozhodli kámen přemístit o cca 40 metrů k polní cestě. Jako ideální nám připadalo umístění ve svahu vedle mladé borovice. Bohužel, jak se ukázalo později, bylo místo naprosto nevyhovující z hlediska katastrální mapy. Jedná se totiž již o Jihomoravský kraj.

Kladu si tedy otázky. Bylo lepší nechat kámen ležet a nechat vše na úřadech, ať se o něj postarají? Měli jsme kámen nechat na svém (nepůvodním) místě? A nechat ho znovu fackovat? Mám se v budoucnu vůbec do takových akcí pouštět?

Zhruba s ročním odstupem vidím akci jako vydařenou a do budoucna bych se znovu rád aktivně zapojil do akcí podobného typu.

Pavel Valenta

pavel.valenta.ji@gmail.com

Znovuobjevení křížového kamene ve Stránecké Zhoři

Kámen je v evidenci muzea v Aši pod číslem 1880. V evidenci Národního památkového ústavu je veden jako nemovitá kulturní památka pod číslem 4442 od roku 1969.

Snímek z evidenčního listu

na novém místě

svěcení

V publikace J.F.Svobody uveřejněné ve Věstníku Československého zemědělského muzea, Praha 1937 se uvádí:

Na pastvisku "V březí" za mlýnem u Stránecké Zhoře [VM] stojí žulový kámen nepravidelných tvarů asi 70 cm nad zemí o největší šířce asi 63 cm a tloušťce 12 cm, s menším křížem v reliéfu, vročením 1707 a nápisem, z něhož jsou již jen některá písmena (zvl. G) patrna.

Svoboda zde dále uvádí, že by kámen mohl souviset s úmrtím pastora Gregoria dne 5. května 1707.

Podle ústní tradice zde splašený býk ušlapal pasáčka.

Ověřením v matrice farnosti Netín jsem zjistil, že pastor Gregorius zemřel ve věku 70 let. V matrice kolem roku 1707 není žádný zápis o úmrtí mladého chlapce.

Kámen byl více jak 40 let nezvěstný, tradovalo se že je zadržán v základech domu místního občana.

V roce 2016 se ohlásila na Obecním úřadě ve Stránecké Zhoři paní Lukášková z Havlíčkova Brodu, že kámen mají na chatě.

Podle informací od jejího manžela Jaromíra Lukáška ho její děda, veterinář MVDr. František Vališ, při objíždění svého rajonu našel údajně na hromadě kamení určených pro opravu jezu na řece Balince a odvezl ho do Velkého Meziříčí. Paní Lukášková, které je nyní přes 50 let si pamatuje kámen na zahradě domu ve Velkém Meziříčí, kde stál opřený o kamennou zídku už jako dítě. Po smrti otce paní Lukáškové manželé Lukáškovi dům prodali a kámen převezli na chatu v chatové oblasti u Dlouhého rybníka za obcí Údavy u Ždírci nad Doubravou. Po zjištění původu kamene byl kámen nabídnut Obecnímu úřadu ve Stránecké Zhoři.

Obecní zastupitelstvo rozhodlo o umístění ke kapli sv. Benediktina uprostřed obce a po souhlasu Krajského úřadu kraje Vysočina v Jihlavě s novým umístěním byl kámen postaven a 5.6. 2017 posvěcen děkanem z Velkého Meziříčí P. Mgr. Pavlem Šenkýříkem.

18.5. 2019

Pavel Izdný, Jihlava

pavel.izdny@centrum.cz

Kámen Thingstein - “záhadný“ znak

Kámen Thingstein je nízký kámen vysoký kolem 35 cm o délce 80 cm a šířce 40 cm. Na jeho horní straně je vytesaný klínový kříž, dvě boční stěny jsou šikmé a na jedné je vytesaná značka. Kámen leží na hranicích mezi Stonařovem a Jestřebím v lese Aleje.

Pod názvem Thingstein je v evidenci Národního památkového ústavu (NPÚ) jako nemovitá kulturní památka pod ev. číslem 4871 zapsán jiný kámen dnes ztracený. Evidenční list vystavila p. L. Lefnerová dne 3.7.1968. Součástí jsou dvě fotografie č. 20907 a 20908. Popis v ev. l. odpovídá fotografiím. Součástí je i snímek pozemkové mapy ze dne 23.3.1978 s polohou kamene, na hranici. Domnívám se, že při zaměřování už popisovaný kámen nebyl nalezen, proto byl zaměřen kámen na hranici.

Snímek v evidenčním listu č. 20907

kámen Thingstein nyní

O kameni píše Jan Večeřa bývalý učitel v Kněžicích v publikaci Domovopis Kněžic a okolí z roku 1937 v kapitole o lese Aleje:

V témže revíru na stonařovské hranici par. č. o 866/1/70 je nízký kámen široký 80 cm s maltézským a hákovitým křížem. Nazývají jej v zámku na panství „Thingstein“ a je prý to památník jakéhosi německého tajného soudu.

Jan Večeřa píše o dalších památných kamenech Alejích: Jägerkreuz, cyrilometodějský kříž a babí kříž.

Součástí Domovopisu je i mapka, kde jsou uvedené památné kameny označeny, ale kámen Thingstein tam není, ale je tam kámen Trugstein o kterém se nikde nepíše. Mohlo by jít o ztracený kámen anebo je to jen chyba v přepisu.

Zdeněk Jaroš v publikaci Pamětní kameny na Jihlavsku (2003) cituje údaje z NPÚ a do popisu kamene přidal, že na kameni je svastika (hákový kříž) a další značky. Zmiňuje Mgr. Lubomíra Peltána a popis kamene v souladu s Janem Večeřou.

Ladislav Vilímek v jednom z článků ze seriálu Kameny u cest mlčí, a přesto mluví píše: *Obrazec na boční stěně si dovolím číst jako MAX. Jde o tzv. trigram, skupinu tří písmen. Vyjimečně by mohlo jít o jméno geometra. Zřejmě však jde o zkratku slova „maximum - maximální“ čili největší možný, konečný, zkrátka - hranice. A co tradovaný název sám? Je to dozajista zkomolenina. Správně by mělo jít o trigonometrischstein, zkráceně TRIGSTEIN, trigonometrický bod vytyčený zeměměřiči,*

Zaznamenal jsem ještě názor, že v souvislosti s rituálními obřady by znaky mohly být umrlčí t.zv. hnáty (MUDr. Hlávka z Brtnice).

Mgr. Lubomír Peltán v článku „Historický průzkum hranice jihlavského panství na moravské straně“, který vyšel ve Vlastivědném sborníku Vysočiny č. VIII/1992 mimo jiné popisuje hranici v lesích Aleje, kde pod č.7. je uveden zmíněný kámen se značkou. Stejnou značku uvádí na jednom kameni na hranici mezi Třeští a Loučkami a na dvou kamenech na hranici Třeště a Otína.

Třešť – Loučky

Třešť – Otín 1

Třešť – Otín 2

Pavel Valenta si všiml že stejná značka je na jednom náhrobním kameni u kostela sv. Jakuba v Jihlavě.

Kámen patří Šebastianovi Sulemu, který byl sladovníkem a 50 let radním v Jihlavě a od roku 1557 správcem městských statků (panství) Jihlava. (viz Zdeněk Jaroš: Jihlavská městská heraldika IV. část“ Vlastivědný sborník Vysočiny IX/1994).

náhrobní kámen

detail znaku

jihlavské panství

Nabízí se závěr, že kámen Thingstein je hraniční kámen jihlavského panství. „Záhadný“ znak je znakem správce panství z roku 1557 Šebastiana Suleho.

18.5.2019

Pavel Izdný, Jihlava

pavel.izdny@centrum.cz

Pamětní kameny na Polensku

Pamětní kameny je široká skupina památek různého původu. Do této skupiny patří monolitické kamenné kříže a kamenné desky s vyobrazením kříže, staré náhrobní kameny, kameny označující hranice, apod...

Ztvárnění kříže a další výzdoba vypovídá o řemeslné dovednosti tvůrce a vypovídá o původu kamene. Výzdobou bývají označovány symboly zobrazující vražedné nástroje, nářadí, erby, ale třeba i text nebo letopočet. V České Republice se na pamětních kamenech objevují texty převážně v češtině a v němčině.

Smírčí kříže – jsou kamenné památky, které vznikaly na základě smlouvy mezi viníkem a poškozeným. Tato smlouva určovala rozsah a způsob odškodnění. Jednou z kritérií těchto smluv mohla být i stavba památného kamene v místě nešťastné události. Nejstarší smírčí smlouvy na našem území (ČR) jsou datovány do konce 14. století. V průběhu 16. století byla tato forma narovnání již na ústupu a definitivní konec smírčích smluv nastal v roce 1627 pro Čechy a 1628 pro Moravu, kdy bylo po bitvě na Bílé Hoře vydané Obnovené zřízení zemské. Památky tohoto typu jsou rozsety po celé Evropě. Největší počet jich je v Německu, Rakousku a Polsku. Velké množství smírčích křížů se nachází v severozápadním pohraničí České republiky.

Z tohoto důvodu je obecné označení pamětních kamenů jako smírčí nepřesné a zavádějící. K tomu, aby kámen mohl být takto po právu označen, by bylo zapotřebí dochování smírčí smlouvy. V mnoha případech, ale nedošlo ani k sepsání jakéhokoliv dokumentu a vše se řešilo pouze ústní dohodou. Jedná se tedy o velmi malou skupinu mezi pamětními kameny.

Pamětní kameny – byly vztyčovány v místech tragické události většinou příbuznými oběti. Jako připomínka smrti nebo jako místo k zastavení a pomodlení.

Hraniční kameny – sloužily pro zlepšení orientace po pozemcích. Jedná se o kameny označené iniciály nebo celými názvy panství, popř. textem, letopočtem, číslem. I na hraničních kamenech bývá zobrazován symbol kříže. Většinou se jedná o kříž řeckého typu a většinou bývá jeho vyobrazení drobnější, než v případě pamětních kamenů.

Výzkumem smírčích křížů a kamenů se od roku 1983 věnuje ve spolupráci s ašským muzeem Společnost pro výzkum kamenných křížů. V roce 1995 bylo zaevidováno na našem území 1295 zajímavých kamenů, v roce 2002 4221 položek (2022 kamenné kříže, 920 mezníků a hraničních kamenů, 1122 malé památky, 147 kamenných křížů na hranicích našich sousedů). Kameny zapsané do evidence každoročně přibývají, stejně jako se kameny ztrácejí...

O problematice pamětních kamenů vyšlo několik publikací, např. od Zdeňka Jaroše (Pamětní kameny na Jihlavsku, Jihlava 2003), či Hynka Jurmana (Smírčí kameny na Vysočině, Štěpánov nad Svratkou 2005, tato publikace, mezi čtenáři velmi oblíbená, se dočkala několika vydání). Mapováním kamenů na území České republiky se pak zabývá muzeum v Aši, které vydalo k této problematice poměrně obsáhlou knihu.

O pamětních kamenech na Polensku můžeme nalézt zmínky v regionálních publikacích, avšak souborná publikace o nich, bohužel chybí, což se snaží napravit tento příspěvek. Kamenům na katastrech Janovice a Skřýšov se věnoval pan Stanislav Sobotka (Pamětní kameny a kříže obce Janovice a osady Skřýšov, Město Polná 2007), obdobnou brožuru pak sepsal pan Jindřich Coufal ze Zhoře (Kamenné kříže v katastru obce Zhoř, Linda Polná 2004). Obě dvě publikace se však smírčím kamenům na katastrech daných obcí věnují pouze okrajově. Poměrně zajímavý článek o smírčích kamenech na Vysočině vyšli např. na stránkách Vlastivědného sborníku Vysočiny či Vlastivědného

věstníku moravského, kde byli zmíněny i kameny z Polenska. Na stránkách Polenského zpravodaje po roce 1990 kameny popisovala i polenská kronikářka Milada Kislingerová v kapitolách nazvaných „Pod Jiříkovým kamenem...“

V roce 2008 pak autor tohoto příspěvku napsal na stránky Polenska (kulturně – historického a vlastivědného sborníku) stať s názvem Starobylé kameny v okolí obce Hrbov. Ovšem souborný soupis všech kamenů na Polensku vychází tímto příspěvkem úplně poprvé. Snažil jsem se popsat všechny kameny, které se v Polně i v jejím okolí nachází, fotografie pak zachycují aktuální stav. Ke každému kameni je pak přidán popis, rozměry a také pověst či legenda, která se k danému objektu vztahuje. Dále též také citace literatury. U některých kamenů záměrně neuvádím přesné místo lokace, aby nedošlo k jejich poškození, či ztrátě. U některých kamenů, které jsou například uloženy v Lapidáriu na polenském hradě (Městské muzeum Polná) se mi bohužel nepodařilo dohledat místo jejich původu.

Polenská kronikářka **Milada Kislingerová** k Pamětním kamenům uvádí: „*Po krajině jsou roztroušena drobná svědectví času, drobné kapličky, sochy svatých, Boží muka, staré mezníky. Zvláštní a trochu tajemnou kapitolu tvoří pamětní kameny nebo smírčí kříže.*

Na svých místech stojí dávno, často od středověku, a my se můžeme jen dohadovat o jejich účelu.

Někdy jsou opředeny pověstmi, jindy je lidé mlčky a samozřejmě přijímají jako něco, co je tu odjakživa a nad čím se proto není třeba příliš zamýšlet. Podobné kameny měly různý účel. Některé z nich měli funkci ukazatelů a řídce lemovaly staré zemské stezky, jiné označovaly celní místo nebo celní hranici. Některé z nich měly pravděpodobně funkci mezníku nebo hraničního kamene. Podle jedné teorie se častěji stavěly v místech s větší hustotou německého obyvatelstva. Kameny také mohly označovat místo neštěstí nebo významné události, další mají snad nejromantičtější původ (ale to je jistě věc názoru) – jejich postavení bylo součástí pokuty a pokání za spáchaný zločin. Některé symboly na nich byly se vši pravděpodobností výstražné, často se objevuje sekyra, ruka s mečem nebo meč samotný jako upozornění, že cesta nebo území je pod ochranou práva.“

Na Polensku se nachází v současné době zhruba 26 těchto historických kamenů. Některé z nich se bohužel stali terčem útoku zlodějů. Odcizení takovýchto kamenů je trestným činem. Pamětní kameny mají svoji hodnotu, pouze pokud se nachází na svém původním místě. V této kapitole jsem se snažil popsat pouze kameny, které stále existují, protože kamenů, které již zanikly, je mnoho, ovšem mnohdy k nim nemáme žádnou spolehlivou informaci, krom vzpomínek pamětníků.

Katalog kamenů na Polensku

Tento soupis obsahuje soubor kamenů, které se v současné době (tj. 2018) nachází na Polensku. Katalog obsahuje popis kamene, rozměry, pokud se podařilo zjistit, tak i legendu, či pověst, která se k danému objektu vztahuje a taktéž aktuální stav popisovaného kamene. Velmi cennými a doplňujícími prvky jsou pamětnické vzpomínky osob z jednotlivých lokalit. Neboť ochota a zajímavé vzpomínky místních byli cennými informacemi pro doplnění strohých informací. Podkapitolu potom tvoří ztracené kameny z Polenska. V závěru poté Literatura a prameny, z kterých jsem pro tento příspěvek vycházel. Velké díky a mé zvláštní poděkování patří panu Pavlovi Valentovi z Jihlavy, který se zabývá dlouhodobě výzkumem kamenných památek nejenom v našem regionu a doplnil a pomohl mi s mnoha cennými informacemi či radami, kterých si vážím. Taktéž děkuji svému kamarádu Janu Prchalovi, s kterým jsme na podzim roku 2018 mapovali a dokumentovali níže popisované kameny, které mnohdy najít, bylo velké dobrodružství....

1. Kamenný kříž u Arnolce (Arnolec - 0182)

Po pravé straně silnice z Arnolce do Stáje, se asi jeden kilometr za obcí v příkopu, nedaleko lesa zvaného „Řezníkovo borové“ nachází velký kamenný kříž.

Má tvar klínového kříže s okosenými hranami a mírně se rozšiřujícími rameny. Svislé rameno vychází z užšího dřívku. Povrch kamene je hladce opracovaný. Obraz takto ztvárněného kříže patří k nejstarším symbolům a vyskytuje se především na raně středověkých náhrobcích. Již v pozemkovém katastru z roku 1752 je zdejší trať nazývána „U kamenného kříže“.

Jeho rozměry jsou: 131 x 98 x 30 cm, čímž se řadí mezi největší kříže tohoto typu na Vysočině.

Tyto masivní kříže prý byly dle pověsti stavěny všude tam, kde prý sv. Metoděj procházel do Čech. Ve Velkém Meziříčí prý Metoděj v jednom domě přenocoval a poté se ubíral se svým doprovodem přes Měřín na Arnolec a dále. Tento kříž tedy má dle pověstí a legend pocházet z časů cyrilometodějských. Jiné pověsti pak praví, že pochází z dob křížáckých válek.

Při pátrání po pověstech, které provázejí vznik tohoto kříže, by Vám mohli místní obyvatelé vyprávět o násilné smrti řezníka, který zde byl kdysi oloupen a zavražděn. Tuto tragickou událost dokládá i pomístní název nedalekého lesa: „Řezníkovo boroví“.

Dále se traduje, že kamenný kříž pochází z dob křížáckých válek nebo je také nazýván křížem cyrilometodějským, ale s největší pravděpodobností tento kříž označuje místo setkání Ludvíka I. Jagellonského se zástupci českých stavů na česko-moravské hranici. Této době odpovídá i jeho ztvárnění v pozdně gotickém stylu.

Událost popisuje František Palacký v Dějinách národu českého, v pátém dílu věnovanému mimo jiné i kralování Vladislava II. A Ludvíka I. v letech 1471 - 1526. Autor uvádí: O cestě své do Čech a do Prahy dával Ludvík sám zprávy palatinovi Štěpánu Bathorymu. Hnuv se z Brna, uvítán jest na pomezí českém (za Polnou a vsí Janovicemi, dne 22. Března 1522) od pánův Lva i Vojtěcha z Pernštejna v čele téměř veškerého panstva i hojného počtu rytířstva českého, též Pražanův a jiných měst vše ozdobně připravených, v širém poli, s velkým všech očekáváním.

Z textu sice přímo nevyplývá, že by se místo setkání nacházelo poblíž Arnolece, ale faktem je, že král Ludvík I. vycestoval s doprovodem z Brna a že jeho cesta do Prahy vedla po frekventované cestě přes Německý, dnes Havlíčkův Brod. Přitom nemohla minout Velké Meziříčí, Měřín a ve směru na Polnou či Janovice vedla přes Arnolec. Palacký nepochybně vycházel z dochovaných archivních pramenů popisujících Ludvíkovo uvítání „někde“ za Polnou a Janovicemi, kde probíhala česko - moravská hranice.

2. Červený mlýn

(Buková – 2336)

U Červeného mlýna nad splavem, kde začíná náhon do mlýna, u cesty na Nížkov (v současné době přerušené železniční tratí), stával smírčí kámen. Dnes se tento kámen nachází na Šijích u chaty. Přenesl ho sem pan Josef Kuta, kterému se přezdívalo „Kamenej dědek“ (miloval kameny), z důvodu, aby se kámen nesesul do řeky Sázavy. Kámen je v současné době zasazen v obrubě u chaty, která tvoří půlkruh, u kterého se nachází ohniště. K chatě vede od Červeného mlýna lesní cesta, ta se v půli prudce svažuje a končí přímo u chaty.

Kámen má zaoblené temeno. Na přední straně se nachází stejnoramenný kříž, pod nímž je letopočet 1774. Rozměry: 71 x 42 x 18 cm.

Pověst praví, že na novomanžele, kteří jeli s bryčkou z kostela či do kostela (to již není známo), čekal zhrzený milenec s puškou. Na svého soka v lásce ani svou milovanou mu svědomí nedovolilo vystřelit, proto vystřelil výstražně do vzduchu. Tímto výstřelem se však splášili koně a povoz se zřítil ze stráně do řeky Sázavy u splavu. V řece na novomanžele čekala smrt. Tuto tragickou událost tak připomíná dnes již jen tento kámen, který byl na památku tohoto neštěstí, které se událo v roce 1774 vztyčen neznámým kým.

3. Kámen u Zhořského potoka

(Dobroutov - 0532)

U Zhořského potoka nedaleko domu čp. 71 se nachází kámen.

Jednostranný reliéf zobrazuje kříž na žerdi s mírně se rozšiřujícími rameny. Rozměry: 70 x 52 x 18cm.

Dle pověsti se zde v 19. století udál souboj francouzských vojáků o dívku. V tomto souboji se oba nešťastně zastřelili.

Podobný kříž stával nedaleko od tohoto místa u transformátoru, dnes je však zasypán. Při stavbě silnice prý byly pod jedním z kamenů nalezeny lidské kosti.

4. Kříž na památku utopeného bratra

(Dobroutov - 0785)

Přírodní kámen s negativním obrysem jetelového kříže se nachází v remízku nad Zhořským potokem. Asi 30 metrů od domu č. p. 2.

Tento kámen bez větších tvarových retuší má rozměry: 75 x 130 x 90 cm.

Ke kameni se váže smutná událost z 60. let 20. století, kdy se v potoce utopil malý chlapec z domu pod kamenem. Jeho bratr (Jiří Fuit), který se v sedmnácti letech vyučil kameníkem, vytesal do kamene křížek na jeho památku.

5. Kříž v Dolních Věžnicích

(Dolní Věžnice, HB - 0330)

Velký kamenný kříž stojí v obci Dolní Věžnice, vedle kapličky, po pravé straně silnice do Šlapanova naproti domu č. p. 97.

Je to monolitický kříž s nesymetrickou hlavou na rozšiřující se noze. Na přední straně jsou v ramenech kříže vyryty tři neznámé symboly, popisované také jako kolo, kruh (hlava kříže), meč, nůžky (levé břevno), sekera, kalich (pravé břevno). Rozměry kříže jsou: 161 x 101 x 23 cm.

Německý badatel Dreyhausen zaznamenal kříž ve své práci Die alten Steinkreuze in Böhmen und in Sudetengau pod číslem 80. V popisu uvádí, že při silničních pracích bylo v blízkosti kamene nalezeno větší množství lebek větší velikosti. Ještě poznamenává, že informace pochází od kolemjdoucího občana.

Pan Anton Altrichter ve své knize Aus dem Schatzberg z roku 1931 uvádí ke kříži tuto pověst:

Asi před 200 lety byl vesnickým rychtářem vdovec. Měl jediné dítě, chlapce, na kterého byl hrdý. V čase polních prací vzal sedlák svého patnáctiletého syna sebou na pole, aby jej naučil orat. Ačkoliv byl jinak chlapec zručný, orání brázd mu nechtělo jít. Desetkrát to otec synovi ukazoval. Marně! Chlapec se netrefil. Čeledíní se smáli. To podráždilo ctižádostivého muže ještě více a dal chlapci tak surový pohľavek, že ten se zhroutil k zemi mrtvý.

Prchlivý otec byl zasažen a složil úřad rychtáře. Ještě dnes se jeho dům jmenuje „u Nimmerrichter“ (nikdy rychtářem).

/Anton Altrichter, Aus dem Schatzberg, 1931/

Pověst se stejným motivem zpracoval pan Jan Prchal v knize Sto a jedna pověst z Polné a okolí vydané v roce 2015.

Na okraji Dolní Věžnice stojí u kapličky masivní kamenný kříž. Jedno rameno ukazuje ve směru na Havlíčkův (dříve Německý) Brod, druhé rameno cestu do Polné. Stáří snad největšího kříže na Vysočině nelze najisto určit.

Dávno je tomu, kdy se stal tragický příběh, který byl dle následující pověsti, údajně příčinou umístění kříže u cesty.

Ve Věžnici byl kdysi rychtářem sedlák - vdovec. Zesnulá žena mu zanechala jen jedno dítě - synka. Sedlák byl hrubián a nelida, často se durdil. Pro drobnou chybkou, nad níž by jiný mávl rukou, se dokázal velmi rozhněvat. Důvodem rychtářových prchlivých výlevů mohla být vrozená povaha, stejně

tak skutečnost že se s ním život nemazlil. Když ho popadl vztek, odnesl to většinou jeho nebohý synek. Co ten, chudák, už musel schytat nadávek, spílání, ran a políčků. Na veřejnosti byl syn otcovou "chloubou", za to doma vhodným terčem pro otcovo peskování a bytí.

Rychtář se rozhodl, že vychová poslušného syna, který si umí se vším poradit, bude pracovitý, spolehlivý a bude ovládat různé dovednosti z průměry lidských činností. Sen každého otce, nu, - snad každého! Avšak děti potřebují především matku. Jak může uspět svérázná výchova otce, navíc nerudného?

V době jarního sázení brambor vzal sedlák svého patnáctiletého synka s sebou na pole. Chtěl ho naučit orat. Jakkoliv byl chlapec téměř ve všem zručný a dovedný, občas mu musel otec s něčím poradit opakovaně, poučit ho. Na poli mu vysvětlil, jak se vyznačuje brázda, ale synovi se práce nedařila. Již po dvacáté, čtyřicáté, padesáté to hodně nazlobený otec synovi ukazoval a přitom dosti křičel. Marná snaha! Pacholci se smáli a jejich úšklebky rozzuřily otce ještě více. V návalu vzteku ušetřil chlapci pohlavek, až hoch upadl a ztratil vědomí. Po chvíli nešťastnému otci v náruči skončil. Bědování rychtářovo bylo slyšet až do vsi: "Pro Boha živého, co jsem to jen udělal!"

Popudlivý otec byl za neúmyslné zabití potrestán a zbaven rychtářského úřadu. Jeho dům je dodnes nazván "U Nerychtáře".

Prudká rozhorlení, výbušnost, hněv a krutost vystřídaly u sedláka zármutek, trýzeň, bolest v srdci a výčitky. Nenadále a nechtěné neštěstí sužuje více.

/Sto a jedna pověst z Polné a okolí, Jan Prchal, 2015/

6. Klusáček

(Hrbov - 0786)

Křížový kámen stojí severovýchodně od obce Hrbov na okraji lesa Koloví. Od silnice je vzdálen více než 1 km.

Je to jednostranná deska s poškozenými hranami. Na přední straně je v orámovaném poli reliéf klínového kříže. Pod levým ramenem je pozitivně vyobrazena ostrev. V levé horní části je rytý obrys připomínající šipku směřující hrotem dolů (mohlo by se také jednat o okovaný konec radlice).

Rozměry: 82 x 42 x 28 cm.

Podle nejrozšířenější místní pověsti zde kanec zabil sedláka. Pověst vypráví, že sedlák Klusáček chytil sele a na to na něj zaútočila rozzuřená bachyně. Sedlák se pokusil zachránit útekem na strom, ale ani to se nepodařilo. Bachyně strom podryla a Klusáčka rozsápala.

Někteří badatelé považují kámen za mezník a spojují ostrev se znakem pánu z Lipé, kteří měli ve znaku dvě zkřížené ostrve a vlastnili Polnou v I. polovině 14. století.

Kámen dříve stával na křížovatce polních cest, asi o 50 metrů na jih. V padesátých letech 20. století byl při zcelování polí přenesen na své současné místo. U kamene se nachází informační cedule s textem, kterou zhotovil Jiří Jakeš a pan Milan Laška z Hrbova.

7. Bezedná jáma - Hrbov

(Hrbov - neuvedeno)

Kámen s rytinou kříže byl objeven panem Drahošem Brabcem dne 24. ledna roku 2015. V květnu téhož roku byl kámen vykopán a očištěn.

Nachází se na zbytku hráze zaniklého rybníka Míhal v katastru obce Hrbov. Asi 200 metrů od rybníka Baba. Ještě v současné době je mokřina pod hrází bývalého Michalova rybníka místy hluboká přes 4 metry.

Jedná se o plochý kámen nepravidelného tvaru, přičemž se od paty k temeni úkosem z levé strany zužuje. Na přední straně je rytina latinského kříže. Rozměry 85 x 70 x 16 cm.

Dle vzpomínek pana Josefa Lašky z Hrbova na tomto místě umrzla jistá paní Urbanová z Hrbova čp.19, která se v zimních měsících vydala za svojí dcerou do Záborné na návštěvu. Před cestou se však notně posilnila kořalkou a u „Mýhala“ usnula. Když se snažila pomoci, sedřela si ruce až na kost, jak se marně snažila bojovat o svůj život.

Dříve vedla po hrázi dnes zaniklého rybníka cesta do Záborné. Jedno z míst pod hrází je dodnes označováno jako Bezedná jáma. Podle tradované pověsti se v tomto místě při cestě ze Záborné do Hrbova převrhl svatební kočár a svatebčané utonuli. Dodnes se údajně dochovaly i zrezivělé obruče ze svatebního vozu. Jedna z nich je umístěna u kamene.

Podle mapy stabilního katastru z roku 1838 by se ale také mohlo jednat o hraniční kámen mezi Polnou a Hrbovem.

U tohoto kamene je umístěna i informační cedule.

8. Zlomený kámen

(Jamné - neuvedeno)

Jedná se o spodní část křížového kamene. Je to jednostranná deska o rozměrech: 40 x 37 x 18 cm. Na přední straně je v orámovaném poli reliéfně vyobrazena spodní část kříže. Jedná se o svislé rameno, které je ve spodní části rozeklané. Na levé straně jsou pozůstatky pozitivního reliéfu. O jaký předmět se jedná, se bohužel nedá určit.

Kámen byl nalezen v roce 2004 při bourání chlívku, kde byl použit jako stavební materiál. Podle místních se do Jamného dostal neznámo kdy, ovšem původně se nacházel na cestě, která odbočuje u zúžení silnice před Zhoří. O tomto kameni nic bližšího nevěděl ani starosta obce Jamné pan Ing. Aleš Weselý. S největší pravděpodobností byl již přelomený. Autorem fotografie je pan Pavelka mladší, který se zabývá výzkumem kamenných památek v okolí Polné. Tento křížový kámen zatím nebyl nikde publikován a zřejmě zatím není ani v evidenci Muzea v Aši, které se výzkumem těchto kamenných památek dlouhodobě zabývá. Tudíž lze objevení tohoto křížového kamene v rámci regionu Polensko považovat za ojedinělé a unikátní.

Nachází se na dvoře domu čp. 40 v obci Jamné u Jihlavy.

9. Kámen se dvěma křížky

(Jamné - 1805)

Kámen stojí v lese Forota asi 2 km severně od obce.

Je to nepravidelná kamenná deska, nahrubo otesaná, na jejíž přední straně pod sebou jsou dva zahlobené křížky. Rozměry: 115 x 72 x 17cm.

Dle pověsti byli právě v těchto místech, kde se kámen nalézá, zmařeny dva lidské životy. Na upomínku této tragédie byl vztyčen tento kámen.

S největší pravděpodobností se ale jedná o hraniční kámen.

10. U Samotína

(Janovice - 1410)

Kámen s rytým křížem se nachází ve Špitálském lese v katastru obce Janovice. Asi 500 metrů po levé straně od silnice Janovice - Rudolec. Ke kameni vede cesta, která odbočuje jako poslední před vrcholem stoupání silnice do Rudolce. Místu se říká "U kalicha" nebo "Na Mandě." Někteří v motivu, jež je na kameni zobrazen, spatřují přesýpací hodiny. Dle pověsti zde údajně zabil býk řezníka. Při ohledání tohoto místa v říjnu 2018 jsme zjistili, že se kámen již nenachází na svém původním místě. V roce 2015 byl zásluhou pana Milana Geidla ze Samotína umístěn asi 50 m od cesty východním směrem od svého původního umístění. Neboť byl díky těžbě dřeva v této lokalitě zaježděn do země na místě svého původního umístění.

Původní ústní zpráva nás informuje o řezníkovi (snad evangelického vyznání), který vedl touto cestou býka. Rozzuřené a splašené zvíře zde řezníka usmrtilo a tak tuto tragickou událost prý zde dosud připomíná tento kámen.

Další zprávu o tomto místě podává Zdeněk Jaroš z Poděšína (v roce 2006) na základě výpisu z kroniky Václava Flesara z Benátek u Jimramova. Zde je mj. uvedeno: „... Dne 16-ho julis léta 1693, když jsme v

neděli odpoledne tam byli náhle z lesa Špitálského více jak dvacet žoldnéřů s ručnicemi se vyrojilo a mnichů několik. To pak řež velká nastala a několik se z nás jim stavělo silně. Ostatní se snažili zachrániti úprkem rychlým. My pak běželi jsme podél lesa toho k Poděšínu a jiní k Rudolci, Janovicím, Stáji i jinde. Když všechno uklidnilo se, tak jsme se dozvěděli, že zabiti na místě byli 2 chlapi ze stáje, 1 z Chroustova, 2 dívenky velké z Rudolce. Také o život přišel ten kazatel, řezník náš bratrský z Polné Jakub Holý. On silně posekaný byl a na šibenici zavěšený hned na místě tom. Škoda toho řezníka, kazatele dobrého, který let mnoho zpátky všem nám Bratrům českým dobro poskytoval pro duši i naději naši. Amen....

Rok 1698: Někteří lidé, co ještě Bratři čeští jsou peníze složili a domluvu mezi sebou učinili, že postaví na místě tom, co Jakoubek - kazatel lidový bratrský zabitý byl, kámen památný.

Do Polné na panství jsme se vypravili se suplikou (prosbou), aby povolení jsme dostali. Slib jsme jim dali, že žádné srocování konati se nebude a všechno cestou pokojnou uděláno bude... Zástupci hraběte Ditrichštejna nás přijali... a řekli nám toto: Když žádné rebelie činiti nebudem, ať nějaký ten kámen vsaditi můžeme na straně české. Že však abychom peněz na tu věc zbytečnou nežádali, sami si to zaplatili a práci potřebnou vykonali kromě času robotního a svátečního... Hned jsme po domluvě ten kámen v Polné zhotoviti dali, na které jest datum ten a jméno Jakoubek vytesáno s tím nápisem na straně jedné. Na straně druhé jest sekýra řeznická, toť stav jeho a kalich náš, což příslušnost k církvi Bratrské jest: Na Mieste teym, zabiteg Byv człowiek Dobry - Řeznig z Polny Jakoubek zwany Syn Dobreg Cyrkwy Bratrski - To stalo sie Dnia 25-ho julis - Lietha Panie 1693.

Doslov: Zdá se, že zápisy v kronice nejsou hodnověrné... Při jejich posuzování není možné, aby se na obrácenou malou plochu kamene vešel uvedený nápis se sekýrou a není zde ani náznak zaniklých písmen. I možná domněnka je, že byl kdysi kámen vyměněn.

/Zpravodaj obce Janovice/

Je to hrubě opracovaná jednostranná deska. Na přední straně je přes celou plochu rytý kříž. Ten je tvořen pouhým křížením rýh. Pod levým ramenem je též rytý kalich a pod ním erbovní štítek (?). Někteří badatelé v něm vidí znak pánů z Kunštátu, protože v horní polovině jsou patrná tři břevna. Jiní badatelé interpretují horní předmět jako přesýpací hodiny (?) - symbol pomíjivého zemského času. Rozměry kamene jsou: 56 x 51 x 17 cm.

Kámen byl znovu nalezen pracovníky Muzea Vysočiny v roce 1980.

11. U cesty do Janovic

(Janovice – 0787)

Hrubě opracovaný žulový křížový kámen s basreliefem kříže se nachází po levé straně silnice vedoucí z Janovic na Zábornou v první třetině silnice. Znamení kříže je zobrazeno rovněž i na zadní straně desky. Rozměry: 115 x 72 x 17 cm.

12. Kámen u cesty do Záborné

(Polná - 0326)

Oboustranná deska se zaoblenými hranami. Na přední straně je reliéfně latinský kříž na žerdi. Na zadní straně je negativně kolo se čtyřmi reliéfními a čtyřmi negativními výsečemi. Rozměry: 71 x 40 x 12 cm.

Takto popsal PhDr. Zdeněk Jaroš křížový kámen, který se nachází asi 50 metrů za obcí Polná. Kámen je umístěn na pravé straně silnice do Záborné.

Od Polné po pravé straně cesty na Zábornou se v příkopu u cesty nachází zajímavý křížový kámen. Je na něm na přední straně vyobrazen málo zřetelný maltézský kříž na žerdi a ze strany druhé pak kříž s rozšířenými rameny v kruhu. Dle pana Bohuslava Hladíka se má údajně jednat o vzácný mýtní kámen, neboť kruh s rameny byli znamením mýta a v těchto místech procházela tzv. Uherská stezka. Pověst uvádí, že v těchto místech zahynul sedlák, na něhož se převrátil vůz, asi 100 m za obcí ve směru do Záborné.

13. Kamenný kříž v Nerudově ulici

(Polná - 0654)

Hrubě opracovaný kamenný kříž s částečně uraženým pravým ramenem je zazděný v průčelí domu č. 378 v Nerudově ulici. Kříž má rozměry: 116 x 62 x _ cm. Kolem roku 1950 byl zazděn do zdi budovy patřící Amylonu, z důvodu, že mohl být kdykoliv zničen dopravními prostředky při svozu brambor. Do roku 1964 stál na svém původním místě u rybníka, kde připomínal tragickou událost, která se zde podle pověsti stala.

Pověst zpracoval pan Jan Prchal v knize Sto a jedna pověst z Polné a okolí.

Takzvané smírčí kameny umísťovali lidé v místech neštěstí, při nichž zemřel člověk. V Polné a okolí je podobných němých svědků tragických událostí více.

Záhadný smírčí kámen stával v Polné u zaniklého rybníka Plaz pod dolní bránou. Po zrušení a zavezení rybníka lidé kámen přemístili. Byl vsazen do zdi jednoho z domů naproti bývalé továrně na výrobu škrubu. Tím památku fakticky uchránili před zmizením nebo zničením. Na první pohled zjistíme, že hrubě otesanému kamennému kříži chybí pravé rameno.

O vzniku kříže koluje dodnes zvláštní pověst.

Jistý pytlák z Polné lovil rád po nocích ryby. Možná byl z chudé rodiny a rybí maso bylo zdravým a chutným doplňkem ve skromné stravě. Jednou v noci opět vyrazil pytláčit. Každý rybář ví, že při lovu na udici se musí na úlovek čekat dlouho, častokrát i několik hodin. Aby rybář dosáhl svého, musí být při chytání ryb trpělivý. Stejně tak pytlák prožívá určité napětí a odměnou bývá pěkná ryba a hluboké vnitřní uspokojení.

Lidé, kteří brzy ráno přecházeli hráz rybníka, našli pytláka mrtvého. Vykládalo se, že chytil nezvykle velkého úhoře a ten ho uškrtil, z pomsty za to, že byl pytlákem uloven. Na památku smutné události byl v místě zasazen zmíněný smírčí kámen.

/Sto a jedna pověst z Polné a okolí, Jan Prchal, 2015/

14. Kamenný kříž v ulici Karla Čapka v Polné

(Polná - 0656)

Kamenný kříž je zazděn do zdi obytného domu čp. 322 v ulici Karla Čapka u rybníka, jež se lidově nazývá „Špačák“. Původně stál na hrázi rybníka Plaz, který je dnes zasypán, a na jeho místě je dnes vrátnice Amylonu.

Je to velmi štíhlý žulový kříž s nepravidelnými rameny. Kůl se rozšiřuje od shora dolů a je zakončen neopracovaným základem. Rozměry: 112 x 60 cm.

Dle domněnky PhDr. Zdeňka Jaroše kříž v ulici Boženy Němcové a kámen v ulici Karla Čapka navazují na trať, na které se nachází i kámen ve směru na Zábornou, dále pokračující Klešterem, kámen na konci Klešteru, kámen před obcí Věžnice, kříž směr na Šlapanov. Uherská stezka kdysi dávno vedla ke Klášteru, dále navazovala na Haberskou stezku, tudíž tyto kameny mohou být orientačními body a jejich původ by mohl pravděpodobně souviset s ruchem na kupecké stezce, procházející Polnou.

15. Kámen na Sezimově náměstí

(Polná - 0655)

Stojí severně od kostelní věže na náměstí a je zasazen do ohradní zdi Děkanského Chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Polné.

Jedná se o torzo křížového kamene se setřelým reliéfem tlapatého kříže. Dolní část kamene je barevně odlišná od horní části z toho důvodu, že je často značkován domácími mazlíčky. Rozměry: 82 x 44 x 23 cm.

Na toto místo byl umístěn druhotně za účelem vyrovnávání kol vozů, jež v těchto místech projížděly, aby tak nepoškozovali ohradní zeď Chrámu.

Zdeněk Jaroš uvádí, že by se mohlo jednat o náhrobní kámen, neboť v těchto místech se původně nacházel hřbitov, zrušený při stavbě barokního Chrámu (1700 – 1707).

16. Ukrytý pod zemí

(Polná – 0657)

Jednostranná deska s olámanými hranami a uraženým horním rohem. Na přední straně je v orámovaném poli reliéfně vyobrazen tlapatý kříž na žerdi. Pod oběma břevny jsou reliéfně vyobrazeny meče směřující hrotem dolů. Rozměry: 137 x 65 x 17 cm.

K tomuto kameni se váže pověst o ženě a dvou dětech, kteří v těchto místech zahynuli po zásahu bleskem.

*Jiná pověst vypráví, že zde za velkých mrazů umrzla žena se dvěma dětmi. Pověst zpracoval pan Jan Prchal v knize *Sto a jedna pověst z Polné a okolí*.*

Již ani nevíme, jak se nešťastná matka skutečně jmenovala. Jeden ze zápisů pamětníků poznamenává, že byla sestrou rolníka Kasala z Brzkova a šla jednou před mnoha lety se svými dvěma malými dětmi pěšky domů do Polné. Jiná pověst sděluje, že šla cestou opačnou, tedy do Brzkova. Ale..., kdo ví? V tom roce byla tuhá zima, sníh a mrazy držely a nechtěly povolit. Časté husté sněžení doprovázely i fujavice. U Kasalů v Brzkově byla na návštěvě hospodářova sestra se svými ratolestmi. Přišla nečekaně, neohlášená, pro trochu brambor. Její bratr byl zrovna v krčmě, tudíž poskytla nějaké zemáky švagrová té ženy. Přestože bylo ještě dopoledne, venku se setmělo. Obloha se zatáhla, tmavá hustá mračna přinesla další sněhovou nadílku. Matka poděkovala za brambory a rozhodla se, že s dětmi půjde nazpět domů do Polné, aby ještě stihla připravit nuznou večeři.

Vydala se tedy na cestu, zahalena do plédu, s ruksakem na zádech. Děti ještě více zakryla vypůjčenými šálami, aby je co nejlépe ochránila před třeskutou zimou. Cesta byla svízelná. Sněhové vločky poháněny větrem bodaly nepříjemně do tváří, v zaváté silnici se nohy namáhavě vlekly. Směr určovaly pouze stromy podél cesty. Z polí se metlo a procházet většími a většími návěji - nic příjemného. Děti měly pláč na krajíčku, ale trojice již kráčela od Brzkova z kopce dolů, k mostku pod Obecíkem. Matka odhadovala, že pod lesem nebude tolik foukat, chvíli si odpočinou a do Polné je to již kousek. Vánice nepolevovala, mrazivý vítr ještě více zesílil a rozvířoval sněhové vlny, jednu za druhou. Hustá a neprůhledná chumelenice a k tomu vichr! Žena něco podobného nikdy nezažila. Děti nařikaly a prosily matku, ať alespoň na chvíli zastaví, že již dál nemohou.

Tady u silnice za mostkem bude vhodné si oddechnout. Tolik už nefučí a je zde takový dolík, příhodné místo pro odpočinek. Matka odstranila vrstvu napadaného sněhu, sundala ruksak a znavena usedla. Vysílené a promrzlé děti přivinula k sobě, aby je zahřála. Každé z jedné strany objala, zavinula svým plédem. Únavou se všem nejdříve začaly klížit oči, pak se již dostavil spánek. Sníh padal hustěji, vítr neustal.

Na druhý den ráno projížděly po silnici sáně obchodníka Chalupy z Polné. Koně jen ztěžka táhli povoz vysokými vrstvami sněhu pod Svatoňovým kopcem. Chalupa si náhle všiml lidské postavy, zaváté sněhem. Sesedla a šel se podívat, kdo tam pod vrstvou bílé nadílky leží. S hrůzou zjistil, že je zde na kost zmrzlá žena a dvě malé děti. Nemeškal a pobídl koně, aby byl co nejdříve v Brzkově. Hrůzný nález oznámil rychtářovi a ten zajistil vše potřebné.

O lidské tragédii si lidé ještě dlouho vykládali. Na místo posledního odpočinku matky a dvou dětí, kterému se říká "U Zmrzlíka", pak umístili smírčí kámen s jedním velkým a dvěma malými kříži, vytesanými na památku hrozného lidského neštěstí.

/Sto a jedna pověst z Polné a okolí, Jan Prchal, 2015/

Kámen se nachází asi v polovině cesty mezi Polnou a Brzkovem. Po pravé straně silnice. V břehu před lesem. Místu se říká „U zmrzlých“.

1. 7. 2006 byl zcela odkryt, zdokumentován a poté znovu zakryt.

V současné době leží kámen v poloze na zádech pod zhruba třiceti centimetry zeminy. Místní obyvatelé si nepřáli jeho odkrytí.

17. Smrt dvou milenců

(Polná - neuvedeno)

Obec Polná na Vysočině má také svého Romea a Julii. Mladí milenci se sice jmenovali jinak, ale jejich příběh je tomu shakespearovskému docela podobný. Jejich pomníček byste našli v lese nad Polnou ve směru na Věžničku.

Neopracovaný kámen, na němž jsou vyryty dva křížky na památku zmařených životů dvou milenců, se nachází na vrchu Homole v lese Březina nedaleko lesní cesty, která těmito místy prochází. Nachází se zde i litinový kříž s podstavcem, jež sem umístil pan František Vacek z Polné, aby místo tragické události upomenul. Na nejbližší strom pak umístil cedulku s textem v tomto znění: „ Na tomto místě se rozhodli dne 2. Června 1930 ukončit svůj život služka Růžena Krulíková a její milenec Gustav Bulant, stavitelský asistent, protože rodiče jejich vztahu nepřáli“.

Kolem rybníka Peklo v Polné vede naučná stezka, kterou u rozcestníku pod kopcem Na Homoli kříží zelená turistická značka. Po té se dostanete na lesní rozcestí, kde stojí tabule s obrázkovou mapou. Vyrobil ji oldskaut František Vacek z Polné. Díky mapě snadno najdete nejen vrchol kopce, ale i malý pomníček, který připomíná dobrovolný odchod ze světa místních nepochopených milenců.

Bylo to v roce 1930, kdy se mladá služka a stavitelský asistent rozhodli vzít si život. Rodiče totiž jejich lásce nepřáli. Oba byli různé víry a navíc z jiných společenských vrstev. Místo, kde je lidé v lese našli, kdosi označil velkým kamenem, na kterém později objevily dva vyryté křížky. Ty se ale časem začaly ztrácet a zarůstat mechem.

František Vacek proto kámen i křížky očistil a pak ho s přáteli napadlo, že by bylo dobré označit místo zřetelněji. „Tak jsme se domluvili, že sem dáme křížek, který bude vidět,“ říká František Vacek. Litinový kříž s kamenným podstavcem dovezli na místo ve vozíku za autem. „Osm lidí nás to sem valilo,“ usmívá se.

(Kámen se dvěma křížky v lese u Polné připomíná nešťastnou lásku mladých milenců, www.regiony/rozhlas, 5.4.2018)

Rok 1930. *Senzací června byla společná smrt milenců Gustava Bulanta z Rohozné u Cerkve a Růženy Krulíkové z Nové Vsi u Chotěboře na Homoli v Březině. Rodičům vydával se milenec za stavitele Nováka, když se však měl představit rodičům, zajel do Polné a tady milenku a sebe zastřelil. Pan B. Neubauer a pan Čáslavský označili místo balvanem.*

Pamětní kniha (Rérych), s. 308:

V přízemí hradního rondelu bydlela před válkou rodina Vlkova. Z jejich bytu bylo dobře vidět na silnici vedoucí přes zámek a hradní branou na Kateřinovu a do Věžničky. Tímto místem musel projít každý, kdo tím směrem šel. Silnice vedoucí dnes kolem kina a bývalého panského pivovaru vedla jen do dvora Amylonu. Takže okolo Vlkových oken také jednou v neděli odpoledne procházel mladík se slečnou směrem ke Kateřinově. A to byli ti dva, co spáchali sebevraždu v lese Březina, na průseku v odd. 13. Muž zastřelil svou milenku a potom sebe. To se stalo v roce 1930. On byl stavitelský praktikant z Rohozné. Důvodem jejich rozhodnutí údajně bylo to, že každý z nich byl jiného náboženského vyznání, a proto jejich rodiny se sňatkem nesouhlasily. Na místo činu umístili kámen s datem jejich činu. Paní Vlková, která je dobře viděla, jak do lesa jdou, byla povolána k zjištění jejich totožnosti. Krátký, Jan I.díl: Můj klukovský život na zámku v Polné, I. část, s. 32-33.

18. Kameny uložené v Městském muzeu Polná – expozice Lapidárium

V Městském muzeu Polná se v současnosti nachází 5 smírčích kamenů, které jsou uloženy na prohlídkové trase HRAD I., v bývalém hradním sklepení, kde je expozice Lapidárium (nacházejí se zde kamenné artefakty z různých stavebních fází polenského hradu, náhrobní kameny, gotická pokladnička od kostela, židovské náhrobky z místního židovského hřbitova, výpusť z rybníka v Janovicích, stoupa z Panského mlýna z roku 1620, erby ze zbořené polenské radnice.....). Smírčí kameny, které se do sbírek polenského muzea dostali, byli původně uloženy na parkáně. Kameny jsou

uloženy v zadní části sklepní místnosti po pravé a levé straně. Jak mi sdělila bývalá ředitelka polenského muzea, paní Marta Vomelová, za jejího působení do muzea přibyl jeden kámen transferem z lokality u Dafe-plastu, dalším byl kámen se srdečním štítkem, který byl umístěn na nádvoří, ovšem jeho původ není znám. Další kameny se do sbírek muzea dostaly v průběhu jeho existence. Např. kámen s křížem se do muzea dostal za Břetislava Rérycha, neboť existuje fotografie, jak je s křížem manipulováno.

Polná (1429)

Jednostranná deska se zaoblenými rohy. V neopracované základové části je pravý roh uražen. Na kameni je málo znatelný reliéf latinského kříže a dalších reliéfů. Rozměry: 96 x 62 x 20 cm.

Polná (1899)

Velmi hrubě opracovaný kámen. Dle některých autorů je na odvrácené straně nevýrazný reliéf kříže. Rozměry: 110 x 53 x 32 cm.

Polná (1427)

Na hrubě opracované kamenné desce je znatelný reliéf golgotského kříže, který v nerovném povrchu téměř zaniká. Rozměry: 120 x 49 x 33 cm.

Kámen byl roku 1939 vykopán a postaven u silnice do Věžnice. Při stavbě nové silnice byl zahrnut zeminou a vyplaven při průtrži mračen v roce 1994.

Polná (1428)

Jedná se o jednostrannou desku nepravidelného tvaru s tlapatým křížem. Pod jeho levým ramenem jsou reliéfně zobrazeny kleště, pod pravým meč. Kámen je prasklý a rozdělen na dvě části. Rozměry: 147 x 50 x 20 cm.

Dle lidové tradice by se mělo jednat o náhrobník Jana Sezimy z Rochova, který se svojí manželkou Kateřinou z Močovic, založil v 15. století pro chudé občany špitál s nadací. Tento kámen byl vykopán na Svatoňově kopci v Polné, jak nás o tom informuje článek, který vyšel v Lidovém deníku 16. 10. 1937 pod názvem „Starý hraniční kámen u Polné“.

19. U Skořepovy studánky

(Pozovice - neuvedeno)

Nejmladším popisovaným kamenem v tomto soupisu je právě ten z Pozovic. Upozornil nás na něj pan Koubek z Pozovic.

Kámen se nachází jižně od Pozovic v lesním masivu mezi obcemi Dobronín, Štoky, Kamenná a Pozovice. U kamene se také nacházela studánka, zvaná Skořepova, která je však od roku 2016 vyschlá. Kámen je schován v lesním porostu a ví o něm jen zasvěcení. Nejbližší cesta z Pozovic se od tohoto místa nachází zhruba 1,5 km, kdysi zde vedla i stará turistická stezka s modrým značením, která je v současnosti přeložena jiným směrem. Byl vztyčen zřejmě někdy po roce 1945 na památku Jendy Skořepy z Dobronína, který se na toto místo chodil rád učit. Pomníček mám Jenda Skořepa i na pravém břehu říčky Štávnice, která se nachází mezi Luhačovicemi a přehradou. Když v roce 1945 Jenda Skořepa zahynul, byla na kámen umístěna i plechová destička, na které stálo: „Vzpomínka na studentská léta u studánky. Studánko moje milá, tolik jsem Tě míval rád, když jsem chodil odpočívat a studovat. Jeni Skořepa – maturant z Dobronína. Narozen 25. 4. 1920 a zahynul 25. 3. 1945 při náletu na Prahu 9 – Vysočany.“ Původní plechová destička však byla zničena lesní zvěří a o novou cedulku se postaral pan Koubek z Pozovic, který se snaží tomuto místu vrátit svojí původní tvář a atmosféru. Tento kámen je publikován poprvé v tomto příspěvku.

20. Kámen z obce Rybné

(Rybné - 0081)

30. Na silnici z Polné do Třebíče na křižovatce se žďárskou na kraji lesa Žďěrák zvaného, nedaleko sem přenešený, leží vřesem obrostlý kámen, 130 cm dlouhý, 48 cm široký, 13 cm tlustý, na kterém vytesán kříž latinský 95 cm vysoký s patou 25 cm vysokou a rameny paralelními, 11 cm širokými. Na rameni horním má vyhloubené 3 a na dolním 4 příčné, mělké žlábký. Zdá se, že to má znamenati, že tu jest prošlo 7 osob. Nedaleko prý byl od bujné mládeže rozbit ještě jeden podobný kříž.

/Sbírka žulových křížů, MUDr. Leopold Fritz, 1895/

Takto popsal křížový kámen z obce Rybné MUDr. Leopold Fritz ve své Sbírce žulových křížů z roku 1985.

Původně se kámen nacházel u křižovatky silnic Lipina - Rybné - Nadějov. V roce 1998 byl ale kvůli obavám o jeho zcizení přemístěn starostou obce do budovy Městského úřadu v Rybném. Od roku 2010 je umístěn v centru obce.

Je to jednostranná deska s poškozeným pravým horním rohem a zaoblenými hranami. Na přední straně je reliéf patriaršího kříže. Další výzdoba není patrná. Rozměry kamene jsou: 88 x 45 x 15 cm. *Podle místní pověsti byl kámen postaven sv. Cyrilem a Metodějem za jejich misijní cesty.*

21. Kámen v lese Březina

(Věžnička - 0794)

Křížový kámen se nachází v lese Březina asi 1 km severozápadně od Věžničky, přibližně 500 m od Jamenského potoka. V jeho blízkosti prochází několik starých úvozů, které směřují na Polnou. Kamenná deska je opatřena jednostranným reliéfem zobrazujícím kříž, pod jehož rameny jsou vytesány dvě putny stažené obručemi a opatřené víky. Rozměry: 92 x 55 x 18 cm.

Dle pověsti zde byla zabita žena s nůsí.

Dle PhDr. Zdeňka Jaroše z jihlavského muzea tudy vedla obchodní stezka do Třebíče, která má ve znaku tři kapucínské kápě, jež připomínají právě předměty vyobrazené po stranách kříže, tudíž by se mohlo jednat o orientační značku pro kupce, jež tudy putovali.

22. U Obecního rybníka

(Záborná - 2319)

Jedná se o kamenný hranol s vysekaným latinským křížkem. Rozměry: 81 – 24 – 15 cm.

Dle pověsti se na tomto místě pádem ze stromu zabil chlapec, který vybíral vraní hnízdo.

O tomto kameni mnoho lidí neví. Popisuje ho např. Zdeněk Jaroš v publikaci Pamětní kameny na Jihlavsku, kde je uveden pod číslem 153 Záborná a je tam jeho stručný popis a perokresba.

Dále je publikován na stránkách www.smircikrizi.euweb.cz, kde je stručný popis a čtyři barevné fotografie. Na tento kámen mne upozornil pan Pavel Valenta z Jihlavy.

23. Kámen ze zámečku

(Ždírec - neuvedeno)

V obci Ždírec u Jihlavy se u firmy Dubnova pila nachází křížový kámen. Kámen je umístěn na skalce u druhé vstupní brány, která slouží zároveň jako vjezd těžké zemědělské techniky.

Je to jednostranná deska se zakulaceným temenem. Na přední straně je reliéf latinského kříže s mírně se rozšiřujícími rameny. Kámen se od paty kříže, kde měří 30 cm, rozšiřuje. V místě vodorovného ramene má deska rozměr 49 cm. Spodní část desky je velmi hrubě opracovaná. Rozměry: 105 x 49 x 27 cm.

Kámen našel pan Josef Duben v hospodářských prostorech patřících k domu č. p. 9 ve Starých Horách. Zhruba v roce 2005 kámen umístil na současné místo. Neboť manželka pana Dubna, paní Dana Dubnová si přála mít tento kámen na skalce, což jí šlechtí, neboť mnozí by ho umístili do

základů domu, či ho prodali do zahraničí. Díky iniciativě pana Pavla Valenty z Jihlavy byl zapsán do evidence kamenů, které pořizuje Muzeum v Aši, které se na to specializuje. Publikovaný je však úplně poprvé v tomto příspěvku.

Podle původního umístění a popisu by se mohlo jednat o kámen zmiňovaný ve Sbírce žulových křížů od doktora Leopolda Fritze. Ten pod poznámkou č. 64 zapsal:

64. U strážnice transversální dráhy č. 56. K 881 vyčnívá vedle meze asi 16 cm temeno kamene s horním ramenem kříže z ornice. Po odkopání její až na 50 cm shledala se výška kamene 104 cm, šíře 40 cm a tloušťky 23 cm. Výška kříže 60 cm, šířka 32 cm, ráz latinský, je nepatrně vypuklý a ramena nemnoho šířená. Pod pravým příčným ramenem leží napříč jakýsi výstupek 14 cm dlouhý, není však možno poznati, co znamená. Ostatně jest jen málo porouchán.

/Sbírka žulových křížů, MUDr. Leopold Fritz, 1895/

Kámen je v současné době evidovaný jako ztracený pod číslem 2181.

Kameny zmizelé

V současné době evidujeme tři ztracené kameny, které se nacházeli na Polensku. Bohužel mnohdy tyto kameny končí v základech domů či silnic, mnohdy jsou prodávány i do zahraničí soukromým sběratelům. Připomeňme si proto tyto tři ztracené a krásné kameny, které nenávratně zmizely.....

Kamenný kříž u Měšína

(Měšín – 1029 ztracený)

Na silnici jihlavsko - polenské u kil. 8,4 mezi Měšínem a Ždírcem stojí kamenný kříž, vyčnívajíc 70 cm ze země. Šířka přes ramena obnáší též 70 cm. Úprava jeho jest čistá, osmihranná neb vlastně čtyřhranně s otupenými hranami. Končiny ramen jsou zvětřím zakulaceny, znaků na něm nepoznati žádných, aniž dohledati se nějaké pověsti. Tento kříž ukazuje patrně typus řecký a stojí na rozhraní česko-moravském.

Takto popsal tento dnes již ztracený kamenný kříž MUDr. Leopold Fritz ve své Sbírce žulových křížů z roku 1895.

Jedná se o rovnoramenný monolitický kříž s okosenými hranami. Povrch kamene je hladce opracovaný. Jeho rozměry jsou: 70 x 70 x _ cm.

PhDr. Zdeněk Jaroš v knize Pamětní kameny na Jihlavsku uvádí, že podle místní tradované pověsti zahynul v těchto místech sedlák, kterému se od hořící dýmky vzňala fůra se senem.

Tento kříž mimo jiné sloužil jako poznávací znamení v dobových mapách, které značilo určité katastrální území pod názvem "U kamenného kříže". Na již zmíněné českomoravské hranici se měl dále nacházet i křížový kámen s malými čitelnými nápisy. Zde se říkalo "U Třech Židů". Název vznikl dle tvrzení, že v těchto místech došlo k loupežné vraždě tří židovských obchodníků. Ti touto cestou měli putovat do Polné či Jihlavy. Ani jeden kámen však nebyl dosud nalezen a o jejich přítomnosti svědčí pouze poznámky MUDr. Fritze.

Na Hrbovském kopci

(Polná - nevedeno)

Tento dnes ztracený křížový kámen se dříve nacházel u silnice na Hrbovském kopci v katastru obce Polná.

Byla to hrubě opracovaná oboustranná deska s olámanými hranami a poškozeným temenem. Na přední straně byl přes celou plochu negativně latinský kříž, vytvořený pouze křížením rýh. Na zadní straně stejně provedený kříž patriarší. Rozměry: 50 x 30 x 20 cm.

Kámen byl zřejmě naposledy dokumentován ještě v sedmdesátých letech 20. století. V roce 1983 byl vyňat z památkové ochrany.

Ztracený kámen u Dolních Věžnic

(Dolní Věžnice, HB - 0329)

Křížový kámen se nacházel 1 km jihovýchodně od obce na pravé straně silnice vedoucí do Polné naproti třem velkým javorům. Na kameni byl reliéf hrotového kříže, vlevo dole pak byla dýka, hrotem směřující dolů. Na zadní straně kamene byl reliéf zarámovaného latinského kříže provedený v nízkém reliéfu. Rozměry: 83 x 42 x 27 cm.

Kámen popisoval např. v roce 1935 Schwab z Jihlavy. Kámen zmizel neznámo kdy, což je velká škoda a je evidován jako ztracený.

Ztracený kámen v Dobroníně

(Dobronín- neuvedeno)

Ještě v roce 1967 ležel povalený v blízkosti transformátoru. Pak zmizel při terénních úpravách.

Na kameni byl reliéf klínového kříže. Rozměry: 70 x 50 x 20 cm.

Jiří Jakeš

jirka.j.muzeum@seznam.cz

Foto Jan Prchal

Příspěvek vyšel v regionální publikaci **Polensko – střípky z historie i současnosti**, kterou vydalo v r. 2019 město Polná. Publikace se dá zakoupit v Polné a v jihlavském knihkupectví Otava <https://www.knihkupectvivotava.cz/>

Arnolec

Hrbov

Samotín

Literatura a prameny:

- S. Sobotka: Pamětní kameny a kříže obce Janovice a osady Skrýšov, Polná 2007
J. Coufal: Kamenné kříže v katastru obce Zhoř, Linda Polná 2004
Z. Jaroš: Pamětní kameny na Jihlavsku, Jihlava 2003
H. Jurman: Smírčí kameny na Vysočině, III.vydání, Štěpánov nad Svratkou 2005
J. Jakeš: Starobylé kameny v okolí obce Hrbov (Polensko č.2, roč. 17/2008, str. 21 – 22)
Archiv Městského muzea v Polné
Vzpomínky Josefa Lašky z Hrbova
Soukromý archiv Jiřího Jakeše
Archiv Klubu za historickou Polnou
Archiv Jana Prchala
Kol. autorů: Kamenné kříže Čech a Moravy, Argo, Praha 2001
J. Prchal: Sto a jedna pověst z Polné, Novela bohémica 2015
J. Prchal: Dvě stovky pověstí z Polné, Novela bohémica 2015
Z. Procházka – V. Navrátil: Staré kamenné kříže a křížové kameny okresu Jihlava, Vlastivědný věstník moravský, XLVIII/1996, č.2, str. 136, 142, 152
K. Rérychová: Soupis památek nemovitých a movitých – HRBOV č.9, str.2, rukopis MM Polná
H. Jurman: Ozvěny Vysočiny, Štěpánov nad Svratkou 2015
Z. Jaroš: Rukopisná a kresebná sbírka pamětních kamenů Viléma Richlého (Vlastivědný sborník Vysočiny-oddíl věd společenských, X/1996)
J. Prchal: Polná, Polná 2010
Pamětnické výpovědi osob z regionu
M. Augustin: Buková 1356 – 2006, OÚ Nížkov 2006
O. Hnízdil – L.Fiala: Arnolec 1407 – 2002, OÚ Arnolec 2002
T. Čechtický: Konec křížů v Čechách (TÝDEN č.41/1996, str. 56 – 61, foto kamene z Hrbova)
J. Prchal: Nález Kamene u rybníka Mýhal v Hrbově (Polenský zpravodaj 9/2015, str.24)
J. Prchal: Brzkov, Brzkov 2012
J. Prchal – M.Šup: Dobroutov 1356 – 2006, Linda Polná 2006
M. Kislingerová: Pamětní kameny/Po čem si šlapeme...(Polná a okolí), Polenský zpravodaj, 10/1992, 12/1992, 1/1993, 2/1993)
Kol. autorů: Polná 1242 – 1992, Městský úřad Polná 1992

Hlavní internetové zdroje:

- P. Valenta: Památky a pověsti, Památné kameny a pověsti z kraje Vysočina <https://pvji.blogspot.com/>
P. Valenta: Křížové kameny okres Jihlava https://stoneman.rajce.idnes.cz/Krizove_kameny_-_okres_Jihlava/
P. Valenta: Kamenné památky okres Jihlava https://stoneman.rajce.idnes.cz/Kamenne_pamatky_-_okres_Jihlava/
P. Valenta: Křížové kameny okres Havlíčkův Brod https://stoneman.rajce.idnes.cz/Krizove_kameny_-_okres_Havlickuv_Brod/
P. Valenta: Smírčí kameny a kříže https://stoneman.rajce.idnes.cz/Smirci_kameny_a_kamenne_krize/

Zádušní kříže na kostelech

Zvykové právo ve středověku představovalo snahu trestat provinilce podle zvyku předchozích pokolení. Protože však bylo velice rozdílné nejen v Evropě, ale i jednotlivých krajinách různých států, zákonitě vznikala potřeba konfrontace trestu a viny s jinými kraji nebo zeměmi. Proto se tresty a přestupky postupně konfrontovaly s okolím a to nejen se snahou je sjednotit, ale taky znemožnit krevní mstu v jakékoliv podobě, a tím i snížit úbytek obyvatelstva, a tím i zabránit úbytku pracovních sil. Snad se neosvědčily poutě do Říma či Cách, které pro obyčejné lidi byly nejen náročné finančně ale i fyzicky. Pokud se nevrátili nebo se vrátili vysílení a zemřeli byl to jakýsi „boží trest“, v době cesty stejně nepracovali. Představovalo to stejně úbytek pracovní síly dočasný nebo trvalý. „Smírčí“ dohodou se tomu zamezilo, určitým obnosem se pomohlo rodině, která přišla o živitele a také církev nevyšla z konfliktu bez náhrady. Obvykle to byly dva termíny (na sv.Jiří či sv.Martina, sv.Havla), pro církev pak zaplacení obřadů (mše) či materiálu (vosk, svíčky). Většina českých měst se snažila konfrontovat trest podle německých poznatků uvedených ve dvou nejhlavnějších spisech – Zrcadle Saském nebo Magdeburském, a to i po zavedení tzv.Koldínova zákoníku.*

Jsou známy i případy, kdy za smrt nějakého poddaného požadoval soudce (rychtář, farář) i jiné „platby“, jako třeba v Bystřici p.P. postavení mostu přes potok.*

Pokud se kříže stavěly s jakýmsi zápisem o smíření jedná se o smírčí kříž. Jenže samo slovo „smíření“ nabývalo s roky i jiný význam. Bylo to vyjádření jakéhosi díku, pokud při neštěstí nedošlo k úmrtí, pokud ano bylo to „usmíření“ s bohem, když nebyl duchovní nablízku (např.převrácení fúry na sedláka). A tak vlastně vznikla potřeba postavení kříže jako upomínka na nešťastnou událost. A také označení místa třeba loupežného přepadení, kde s určitostí viník neuzavíral „smírčí“ smlouvu s přepadeným, jen doufal, že nebude dopaden a potrestán.

Takže důvody postavit kříž byly i jiné. Dík za záchranu, památka na oběť, na neštěstí, na nepotrestaný zločin, vraždu. Místo na střet myslivce s pytlákem a nabízí se další důvody. Vždyť kříž je, v převážné většině a s největší pravděpodobností dílo lidských rukou, je v přírodě nepřehlédnutelný a nejde si ho poplést s něčím jiným. Taky to bylo dobré znamení pro označení pozemku jako hraničnick nebo mezník, a v určité podobě i jako jakási dopravní značka, třeba celní kolo, které označovalo, že před formanem se nachází místo, kde je potřeba vystavit zboží ke koupi, zaplatit clo apod. Za manipulaci s hraničnickými byly vysoké tresty*.

Zvláštní místo mají kříže, které se někdy nazývají „Cyrilometodějské“ a ty by měly označovat místa, která tito věrozvěstové na své misijní cestě z Řecka a Turecka na Moravu navštívili. Převážná většina těchto památek se ale nachází i mimo trasu jejich cesty, v místech kam nevstoupili. Toto označení se ale občas objevuje a také my se s ním setkáme. Na nesprávný výklad důvodu postavení těchto křížů upozorňuje historik Josef Pekař v knize o Kosti a poukazuje na označení nemovitostí na přiložené mapě tzv. Hötzlově, vzniklé před rokem 1753. Autor na ní rozlišuje pozemky podle majitelů za pomoci čísel (arabských i římských), písmen a také křížů. Kříži označuje církevní majetek, který byl dvojího druhu. Jednoduchým křížem označuje „obroční“ majetek, který s výnosy náležel církevním hodnostářům. Dvojitým křížem pak označuje kostelní majetek, který se nazýval „zádušní“. Byl různého původu (např.darován farníky) a patřily do něho pole, louky, rybníky, lesy a někdy i zvířata a z výnosů se spravovaly a opravovaly kostely a nakupoval se pro kostel materiál (svíčky). A jak možno číst mezi řádky občasné literatury o tomto majetku nebyly vedeny vždy přesné záznamy.

A právě o „zádušním“ majetku Pekař píše: „...půda náležející ke kostelům je označena dvojitým křížem (jenž někde je v zádušním poli z kamene postaven a mylně za doklad návštěvy svatých Cyrila a Metoděje považován)..“

Je vidět, že kostely se snažily uchránit a označit své „zádušní“ majetky a označovaly je křížem. Nejen na mapě, ale i ve skutečnosti. Použitý výřez mapy je z obce Nepřívěc u Sobotky, ale dá se s určitostí předpokládat, že podobné pokusy o označení majetku se konaly i jinde. Stejný, či podobný kostelík stojí v Nudvojovicích u Turnova. Kostelík sv.Jana Křtitele patří mezi nejstarší církevní památky na Turnovsku. Vznikl na místě starší svatyně a sám kostelíka je datován, podle Kroniky obce Vyskeře, do roku 1148. I když jsou i mladší datování (1250).

Byl za své existence využíván různě, třeba i jako skladiště. Kostelík chátral a tak se rozhodovalo, zda se zbourá nebo opraví. Zvítězil druhý návrh a tak byl mnohokrát s různou pečlivostí opravován.

O vyznavačích a zájemcích kamenných křížů je známo, že se spíše koukají po zemi, aby nepřehlédli nějaký kříž zarostlý v křoví. Až jednou se kdosi podíval vzhůru a uviděl ve štítu kříž. Petr Žáček na to upozornil a nakonec se ukázalo, že střechu zdobí kříže tři! Ne nepodobné kamenným křížům „smírčího“ typu. Právem se musíme zeptat kde se tam vzaly.

Píše se o nich v literatuře, např.v roce 2000 píše ředitelka turnovského muzea paní dr.Jakouběová v časopise „Náš Turnov“ o dvou křížích. Více jak sto let před tím, roku 1886 a 1892 píše Václav Durych ve svém spisku „Z Českého ráje – cestopisné kresby“, a to v prvním i druhém vydání, zajímavou větu, kterou se přimlouvá za opravu kostela. Píše: „... jak toho také pro své úctyhodné stáří, o němž mimo jiné svědčí též dvě Cyrilo-Methodějských křížů, ve štít zadělaných, zasluhuje..“ Tak tady máme ty kříže na něž upozorňuje J.Pekař!

Kříže na střeších a ve štítech kostelů ale nejsou, co do počtu, nikterak vzácné. Objevují se např.v Polsku, viz příloha (Odliszow), ale i na jiných kostelech v Čechách.

Kostel sv.Jana Křtitele byl obnoven po třicetileté válce, v roce 1726 byl dán nový kazetový strop, v roce 1887 pro havarijní stav uzavřen a v roce 1894 skončila velká oprava včetně osazení nového kazetového stropu. Stav se zhoršoval po roce 1945 a velké opravy se dočkal na přelomu tisíciletí, oprava skončila v r.2006. Zdá se tedy, že doba mezi roky 1726 až 1894 je tím obdobím, kdy byl kostel ve vrchní části hodně přestavován.

Znamená to tedy, že některé pozemky zádušní byly označeny nejen na mapě, ale i prakticky (Pekař říká: „...v zádušním poli z kamene postaven..“) a upozorňuje na možný chybný výklad, jaký najdeme u Durycha (dvě Cyrilo-Methodějských křížů, ve štít zadělaných). Píše o dvou křížích ve vydání v roce 1886 i 1892. Je tedy víc než možné a pravděpodobné, že již nepotřebné kamenné kříže ze zádušních pozemků, ale přesto majetek církevní, jsou ony kříže z okolí posbírány a jako architektonický prvek ve štítu zazděny. J.V.Šimák píše v Soupise památek, Politický okres turnovský (1909), str. 66-75, o přestavbě v horní části kostela. Koneckonců o podobném postupu píše Zd.Brachtl ve svém článku ve sborníku Jesenicka v roce 2001. A píše, že: „ Dnes se zde nachází pouze jeden kříž a podle předválečné regionální literatury mělo být zbývajících šest křížů umístěno v pozdějším období na sakrální stavby v okolí (např.na kostele v Javorníku, Bílé Vodě atd.)“ takže jich tam celkem má být sedm. Sice píše o křížích „smírčích“ ale vidíme, že u Durycha jsou to zase kříže „Cyrilometodějské“!

Samozřejmě, že toto tvrzení nikterak nepomůže v určování důvodů, spíše se důvody stavění ještě o jeden rozrostly, ale mohlo by se stát jakousi pobídkou při našem bádání (pokud takto vzešeně naši zálibu nazveme) a hledání důkazů jak pro, tak i proti této hypotéze, přestože u posledních restaurátorů doklady nejsou.

Staré fotografie Nudvojovického kostela nejsou příliš kvalitní, takže se velmi těžko rozeznává, zda tam už kříže jsou, či ne. A také datování fotografií chybí. Na přiložených kresbách již kříže vidět jsou. Jan Prousek je jasně viděl (zemřel 2.7.1914 a velmi se zasloužil o obnovu kostela). Na kresbě v Durychově

prvního vydání Z Českého ráje je více tušíme, jsou vidět i na poslední kresbě nerozluštěné signatury. Ti, kteří kříže viděli říkají, že dva se jim jeví starší než ten třetí. Takže dva z Durchova vydání byly snad později ještě o jeden doplněny.

2018

František Mikule

fmikule@tiscali.cz

Použitá literatura:

Brachtl, Zdeněk, Vlastivědný sborník Jesenicko, 2001, str.18

Durych, Václav, Z Českého ráje: cestopisné kresby Václava Durycha, 1.vyd.1886, str.254, Nákladem vlastním, Hradec Králové, 1886

Durych, Václav, Z Českého ráje: cestopisné kresby Václava Durycha, 2.vyd.1892, str.145, Nákladem vlastním v Kolíně

Jakoubková, Vladimíra , PhDr. , časopisu SRPT, Náš Turnov, č.21, prosinec 2000

Klapuch, František Sepsal DĚJINY A PAMĚTI OBCE VYSKEŘ, údajně podle Pamětní knihy fary turnovské I – 246)

Pekař, Josef , Prof. PhDr., Kniha o Kosti, I.-II.díl, třetí vydání, Melantrich 1942, Praha

Prousek, Jan, :<http://www.nulk.cz/ek-obsah/ceskylid/html/knihy/ceskylid17/texty>

Šimák, Josef, V., Soupis památek..v království českém – Praha 1909, na stranách 66-75

Vondruška, Vlastimil , PhDr., CSc., 2014, MOBA (Moravská bastei)

* Poznámky:

-V roce 1579 byl vydán Koldínův zákoník, po němž by už neměly „smírčí“ kříže vznikat. Do té doby se používaly různé formy zvykového práva Norimberského či Magdeburského vycházející z řečeného Saského zrcadla, která zároveň sloužila jako vzory a konzultační prostředky pro jiná práva (Louny, Litoměřice). Jelikož ale Koldínův zákoník nepřevzal poznatky z práva Magdeburského, země, které Magdeburské právo používaly, Koldínův zákoník odmítly. V českých zemích se navíc tento zákoník rozšířil až kolem roku 1610-11. Magdeburské právo sice přímo nenařizovalo stavění křížů, ale v té době „bylo právo chápáno jako nerozlučný celek s morálkou.“

-, „Most v Bratrské ulici byl zbudován v 16. století občanem Martinem Pašincem z Písečného, který se dopustil vraždy, jako trest za tento zločin. Provinilý dostal přesné instrukce o mírách a podobě mostu.“ V Kronice Kosova rodu ze Dvořišší je uvedeno: „Roku 1566 smlouva Martina Pašince z Písečného a Jana Stojana z Věchnova: že má za ten mord a skutek zlý udělati most přes vodu za lázní v Bystřici na tři sklepy a z dýlí co míra ukáže a v šíři co by se mohly dva vozy na něm vyhnout a více plátěného lokta a z obou stran římsování, které také musí být z kamene uděláno, a most musí být kamenem vydlážděný, a celé dílo má být do sv. Vavřince hotovo, Když ten most Martin Pašince s Janem synem svým dokoná nebudou ničím povinováni Janu Stojanovi, ani jeho synům ...Martin Pašinec s Janem synem svým mají dáti a rozkázati udělati kamenný kříž na tom místě má být

postaven, kde byl zabit Jira syn Jana Stojna“. A most sloužil téměř 300 let, smírčí kámen je nezvěstný“. (výpis z bystrických městských knih zvaných Manuály)

<https://www.bystricenp.cz/download/09-16.pdf>

-Historie obce Tatenice Pamětní kniha farností obce Tatenice...“ Tatenice .. vstupují do dějin l.p. 1065.... Selská práva v 17. století: Sedlákům se nejen vnucovala robota, ale také se jim odebírala stará selská práva a jejich svoboda. Schůze představitelů obce bývala ve velké místnosti rychty. Pro příklad uveďme rozhodnutí o trestu za Hraniční přestupek. Aby nikdo nepřenášel nebo neničil hraniční kameny ať již lopatou nebo krumpáčem nebo jinými nástroji, je vydáno nařízení, že bude-li někdo přistižen nebo udán, bude postaven až po krk do jámy a přes něho by se mělo přejet pluhem se čtyřmi koňmi, a to třikrát. Zůstane-li tento naživu, nebo přečká-li trest bude osvobozen. Bude-li zasažen nebo zraněn bude podle rady moudrých odsouzen...”

-Připomínka, že kříže na kostele v Nudvojovicích přesně kopírují tvar štítu, je vysvětlitelná tím, že při přestavbách byly již nepotřebné kříže tvarově přizpůsobeny pro potřeby zaldění do štítů (fm).

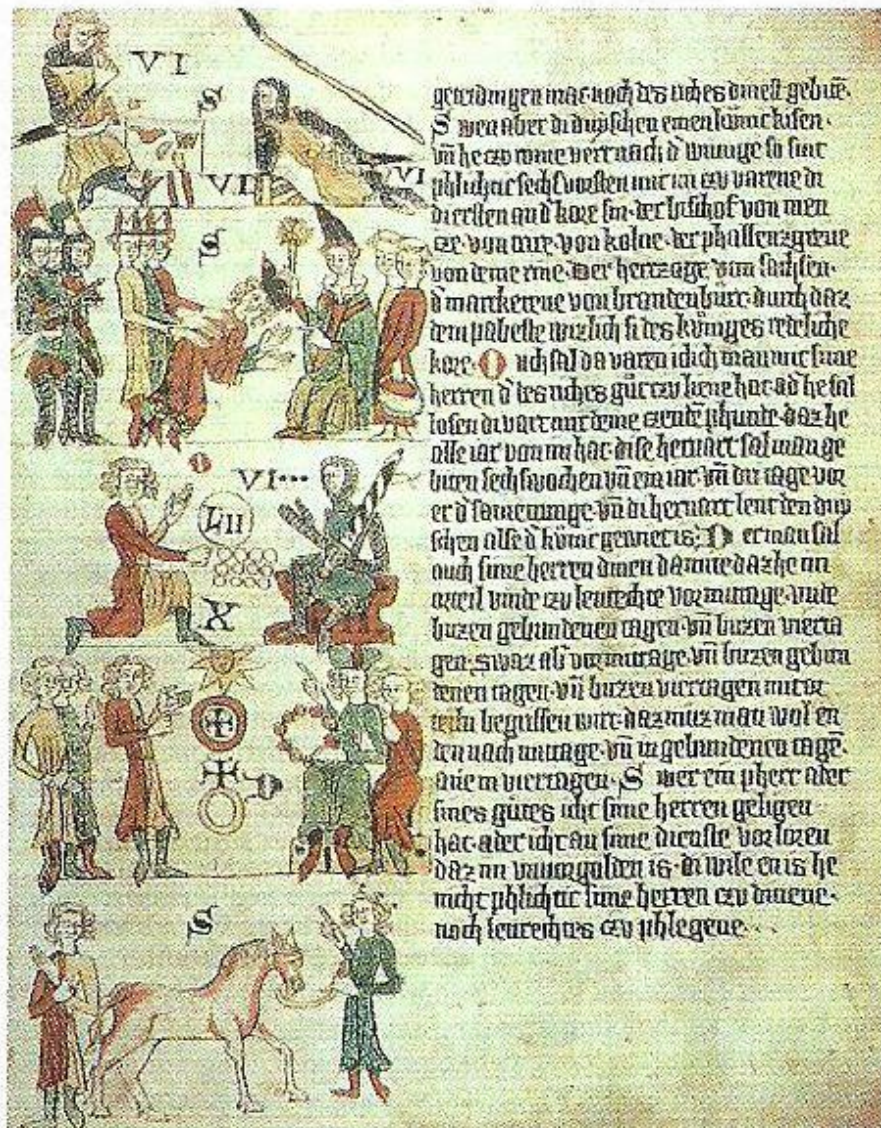
Přílohy:

- 1) „Smírčí“ most v Bystřici n.P.
- 2) Saské zrcadlo
- 3) Cestování – cla
- 4) Náš Turnov
- 5) Z Českého ráje..1.a 2.vydání
- 6) Odliszow – kostel s kříží ve štítu
- 7) Kniha o Kosti, text, mapa Hötzlova a výřez z ní
- 8) Článek sborník Jesenicko
- 9) Kostelík v Nudvojovicích – tři kresby
- 10) Kresby současných křížů (FM)

Příloha č.1

V těchto místech stával středověký most, postavený jako trest za vraždu. Tento most se nacházel na hlavním vjezdu do města.

Saské zrcadlo - německý rukopis z konce 13. století

SASKÉ ZRCADLO

Nejstarší právní kniha v Německu byla latinsky napsána roku 1224 a záhy byla přeložena do dolnoněmeckého jazyka. Jejím autorem byl Eike von Repgow, který působil jako soudce v Anhaltsku. Poetické označení městských práv jako „zrcadlo“ vychází z autorova příměru, že v jeho knize mají Sasové rozpoznat právo stejně, jako žena svou krásnou tvář, dívá-li se do zrcadla. Vlastní kniha je dělena na zemské a lenní právo. Straní světské moci proti duchovní a v knize se objevuje i kritika nevolnictví z pohledu bible a rovněž pochybnosti o právu českého krále být členem kolegia kurfiřtů, které volí římského krále. Z právní koncepce této knihy vzniklo magdeburské městské právo, které se stalo vzorem městského práva severoněmeckých zemí (zjednodušeně se někdy označovalo rovněž jako Saské zrcadlo).

ŠVÁBSKÉ ZRCADLO

Sbírka německého práva, která vznikla kolem roku 1275 v Augšpurku. Právně vycházela z koncepce Saského zrcadla, ale také z bavorského práva a práva kanonického. V konkrétních bodech stranila více papežské kurii oproti světské moci (uznávala papežskou „teorii dvou mečů“, podle níž duchovní třímá papež a světský propůjčil císaři). Švábské zrcadlo prosazuje v právních úkonech písemné pořízení. Na základě jeho koncepce vzniklo norimberské městské právo, podle něhož se řídila většina měst jihoněmeckých.

cestování

prodávat „na stojato“). Pak samozřejmě mohli dostat jen zlomek skutečné ceny. I když překupnictví církev pranýřovala jako lichvu a zakazovala ho i některá městská nařízení, bylo zcela běžné. Kupci, kteří vlastnili dostatek kapitálu, na podobných obchodech pravidelně vydělávali slušné peníze.

Se vznikem měst se začali obyvatelé venkova vylučovat z práva obchodovat na městských trzích a své zemědělské produkty museli prodávat výhradně prostřednictvím obchodníků, někdy dokonce za ceny, které stanovilo město (vždy v nevýhodné relaci k cenám řemeslnických výrobků).

Spolu se vznikem městských trhů fungovala řada privilegií, která upřednostňovala místní prodej na úkor cizích kupců, věnujících se dálkovému obchodu. Smyslem takových opatření bylo, aby se cizí kupci museli o zisk rozdělit s místními obchodníky. Současně si tím panovník pojišťoval vlastní příjmy (v městech se platilo clo, které původně patřilo královské pokladně). Podobná privilegia zajišťovala prosperitu královských měst (proto šlechta usilovala o to, aby mohla zakládat svá vlastní poddanská města se stejnými právy).

Královská privilegia určovala, jaká města musí cizí kupec během své cesty od zemské hranice do nitra království navštívit. Tato povinnost existovala zřejmě již dříve, ale v souvislosti s budováním sítě královských měst ve 13. století rostl počet povinných zastávek. Trasy byly voleny tak, aby kupci museli navštívit všechna větší královská města, která ležela v blízkosti cesty (bez ohledu na to, že se někdy jednalo o značnou zajižďku). Pokud se kupec pokusil královské město objet a byl chycen, musel zaplatit vysokou pokutu (obvykle mu bylo zabaveno všechno zboží).

V každém městě musel kupec při průjezdu bránou zaplatit clo do královské pokladnice. Řada měst obdržela od panovníka právo nuceného skladu (ius emporii, Stappelrecht), na jehož základě se musel kupec ve městě zdržet tři dny a vystavit své zboží na prodej. Jeho zboží nakupovali místní obchodníci a později ho se ziskem prodávali na trzích. Protože se tím tenčily zásoby zboží, které kupec vezl, nakupoval výrobky místních řemeslníků, aby nemusel s prázdnou. Zboží kupci při průjezdu městem vystavovali ve speciálních domech, zvaných skladné domy (též ungelt, Kaufhaus). Do skladných domů měli přístup obvykle jen obchodníci (systém dnešního velkoobchodu).

Kostel sv. Jana Křtitele v Nudvojovicích

Hřbitovní kostel sv. Jana Křtitele v Nudvojovicích patří k nejstarším církevním stavbám v Pojizeří. Zájem badatelů o umění vzbudil především v závěru 19. a na počátku 20. století. Od té doby mu odborná veřejnost věnuje jen malou pozornost. O to víc si jej oblíbili malíři a grafici. Motiv nudvojovického kostela najdeme na kresbách Jana Prouška, olejích Miloše Votrubce, na studiích Josefa V. Scheybala a řady dalších výtvarníků.

Stavba hřbitovního kostela sv. Jana Křtitele byla zahájena na začátku 13. století v malé malebné osadě Nudvojovice na okraji města Turnova. K místu založení se váže mnoho pověstí, mimo jiné i pověst o pohanském obětišti. Možná proto zde byly již v závěru 19. století provedeny první archeologické výzkumy, které potvrdily nejen existenci sídliště již v době neolitické, ale i kultur pozdějších. V souvislosti se stavbou kostela nás však zajímá období novějších dějin Nudvojovic. Nejvíce informací získáme v Práškových Dějinách města Turnova. Zde jsou popisovány hlavně události, které stavbu kostela několikrát bezprostředně ohrozily - válečný rok 1468 za vlády Jiřího z Poděbrad, vpád Švédů do Pojizeří, ale i rok 1866, ve kterém zůstalo ve zrušené vesnici jen několik samot. Vlastní stavba kostela se hřbitovem, která v době vojenských střetů sloužila k utáboření vojsk a skladiště munice, chýtrala. Ani postoj vrchnosti osudu kostela příliš nepřál. Do roku 1406 byly jeho patrony Šindelové z Nudvojovic. Od roku 1541 se stal filiálním kostelem fary sv. Mikuláše v Turnově a za patrony získal Vartenberky. V závěru 16. století patřily Nudvojovice ke svjanskému panství, které po exekuci na Staroměstském náměstí v Praze propadlo konfiskaci. Pouze Nudvojovice byly ponechány vdově Voršile Šlikové až do její smrti v roce 1651, kdy byl nudvojovický dvůr určen řeholníkům františkánského řádu v Turnově. V roce 1655 byla obec spojena s panstvím Aehrenthalů na Hrubé Skále. Ti však o obnovu venkovského kostela neměli velký zájem. A tak především zásluhou děkana turnovské fary při kostele sv. Mikuláše J.Svobody a starousedlíků Nudvojovic, kteří celých dvanáct let sbírali na opravu kostela finanční prostředky na záchranu svého kostelíka, se začala v závěru 19. století leta ničená památka opravovat. Zda tato rekonstrukce architektonickému řešení prospěla či nikoliv, můžeme dnes sotva objektivně hodnotit. Neexistují prameny, které by podaly svědectví o tom, v jakém stavu objekt byl před rozsáhlými opravami. Pravdou je, že se jej podařilo zachránit. Na druhé straně však některé zásahy v duchu tehdy moderního purismu a snaha uvést tuto památku do "čistého gotického slohu" ochudily architekturu o řadu původních prvků.

Ze středověkého jádra se zachovalo pouze obvodové zdívo čtvercové lodi a pravoúhlého presbyteria. Ostatní články jsou dílem rekonstrukce z roku 1894, která proběhla v souladu s návrhy a plány architekta Antonína Bauma a malíře Jana Prouška. Jednoduchá stavba pravoúhlého půdorysu o mohutné síle lomového neomítnutého zdíva tvoří loď s plochým stropem a o stupeň zvýšené pravoúhlé presbyterium, zaklenuté křížovou klenbou z lámaného čediče bez žeber a svorníků. Presbyterium odděluje od lodi mírně hrotitý vítězný oblouk. Prostor hlavní lodi kostela osvětlují čtyři okna - boční, přístropní se silnou špaletou. Zakončení hrotitým obloukem je dílem puristických úprav stejně tak jako okno s kružbou a hrotitým obloukem, dělené středním prutem, v závěru kostela a velké boční okno s vitráží zobrazující sv. Václava, zhotovené dle návrhu Jana Prouška. Původní rozměry má pouze třetí okno v boční stěně. Kostel má dva vchody. Hlavní vchod na jižní straně tvoří mohutný profilovaný pískovcový portál s novějšími jednokřídlými dvěřmi. Portál kostela na západní straně je jednodušší a s určitostí byl prolomen později při již zmíněné rekonstrukci. Vnějšík stavby vyniká dvěma vysokými štíty s kamennými kříži. Na štíty dosedá sedlová střecha krytá břidlicí, která nahradila původní štipaný šindel. Typickou siluetu kostelíka dotváří sanktusník, v němž jsou umístěny reliéfně zdobené zvony. Před opravou byl jeden ze zvonů zavěšen ve vidlici jasanu vedle kostela.

V interiéru kostela byl zajímavý zejména barokní strop s malovanými rozvilinami a stylizovanými květy, pořízený v roce 1726 Václavem Černovickým a jeho syny Janem a Francem. Malovaná byla i pole nízké kruchty na západní straně kostela, kterou zachytil v roce 1887 malíř Jan Proušek na jedné ze svých kreseb. Kruchta i strop byly při rekonstrukci kostela sejmuty a uloženy na půdě nudvojovického dvora, podobně jako rustikálně malovaná kazatelna s vyobrazením čtyř evangelistů a sv. Václava, která se později dostala do sbírky turnovského muzea. Další osud původního malovaného stropu dnes znám není. K jeho možnému zničení mohlo dojít i nevhodným uložením v depozitářích turnovského muzea, kde se má dle soupisu památek nacházet. Odpovídající depozitáře muzea byly postaveny v roce 1991 a řada sbírkových předmětů do té doby vhodné uložení neměla. K rekonstrukci malovaného stropu ani k obnově kruchty již nedošlo. V současné době tvoří plochý strop čtvercová pole z překližky v profilovaných dřevěných rámech. Tuto necitlivou úpravu provedli v sedmdesátých letech pracovníci tehdejšího Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Pardubicích a jen zásluhou pana Tomáše, který se o kostel s výjimečným nadšením

kostelíka rozkládá se malý vesnický hřbitůvek, jednoduchou, nízkou zdí obražený, tiché to místo k poslednímu spánku.

Mohutné koruny prastaré lípy a javoru zastíňují malebné to nudvojovické zátiší, v němž skutečně jest mílo prodliti. V posledním čase vážně se o to jedná, nynější chatrnou svatyni úplně zrestaurovati, jak toho také pro své úctyhodné stáří, o němž mimo jiné svědčí též dvě Cyrilo-Methodějských křížů, ve štít zadělaných, zasluhuje.

Proti kostelu rozložen jest nudvojovický dvůr s prostrannou zahradou, bývalým to výletním místem turnovských spolků a školní mládeže.

Prívětivá dědinka **Nudvojovice** sklání se od kostelíka pozvolnu k řece Jizeře, tvoříc milý protějšek malebně na úpatí lesů položenému *Mašovu*, jehož nádherná školní budova vesele a důstojně vyhlíží s rozkošného návrší v Pojizeří.

V nedalekých *Vrchách* zvoní se dosud proti mrakům. Zvonkem, jímž se zvoní proti bouři, nesmí se však nikdy zvoniti k poslední hodině, jelikož by veškerá moc „odhánění mračen“ dotčený zvon opustila. Z té příčiny odzvánějí vršským nebožtíkům v sousedním Mašově.

Za Nudvojovicemi táhnou se polní lány, stromovím hojně vroubené k nedalekým *Přepeřám*, jimž vévodí štíhlý kostel sv. Jakuba.

Z Přepeř přívětivým stromořadím dostihneme Příšovic, jež hlavně jsou známy ryze českým slohem, v němž mnohé statky a chalupy jsou vystavěny. Osada se svými dílem v staročeském, dílem v moderním slohu provedenými statky a domy, vroubená košatým stromovím kol dokola, vzorně spořádaná hospodářství, to vše dýše sladkou lahodou, milým teplým klidem — jako pravý a ve své ryzosti neporušený vzor české vesnice. Uprostřed vesnice skrývá se kostelík, zasvěcený památce českého světce sv. Václava.

Proti Příšovicům za modrým pruhem Jizery rozkládají se *Moldřice*, *Mokrý* a útulná, v klín lesa stulená *Všeň* s pěkným kostelíkem.

Z Příšovic vede silnice k nedalekému *Podolí a Svijanům*. Svijany pnou se na návrší nad Podolím a vynikají pouze zámek s kaplí sv. Jana a Pavla.

Na sklonku XII. století postoupil Svijany Karel z Valdštýna a Vartemberka hrabatům Šlikům, jimž byly pro účastenství v povstání od Ferdinanda II. skonfiskovány a Albrechtu z Valdštýna prodány. Po jeho smrti získala je královská komora a darovala je Maxmiliánu hraběti z Valdštýna, v jehož rodu zůstaly až do r. 1820, kdy je koupili sousední Rohanové.

pamětnou svým kostelíkem, který byl dle všeho jedním z prvních chrámů v Čechách.

Postaven byl, jak se v tradici zachovalo, na místě, kdež prý pohanští Čechové svým božstvům obětovali. Jest zasvěcen sv. Janu Křtiteli a uvádí se již r. 1384 co farní chrám.

Celek jest velmi jednoduchý. Vysoká srázná střecha kryta jest šindelem a nad ní pue se nevysoká dřevěná zvonice. Svatyně jest tak schátralou, že se v ní více bohoslužby neslouží a také vstup do kostela neskytá pražádné osobní bezpečnosti. Zevně i uvnitř jeví se puklina na puklině a ve skulinách hnízdí celé roty neposedných vrabců, k jichž vyklízení arci nestačí paragrafy a právomoc turnovského hejtmanství. Kolem kostelíka rozkládá se malý vesnický hřbitůvek, jednoduchou, nízkou zdí obražený, tiché to místo k poslednímu spánku.

Mohutné koruny prastaré lípy a javoru zastíňují malebné to nudvojovické zátiší, v němž skutečně jest milo prodlíti. V posledním čase vážně se o to jedná, nynější chatrnou svatyni úplně zrestaurovati, jak toho také pro své úctyhodné stáří, o němž mimo jiné svědčí též dvě Cyrilomethodějských křížů, ve štít zadělaných, zasluhuje.

Vnitřní úprava kaple jest velmi jednoduchá, a jediné, co pozornosti zasluhuje, jest na straně u vchodu na zdi připevněný starožitný praporec, představující výjev z posledního soudu, na němž zelený!!! satanáš (pověstný to nudvojovický zelený čert) postrkuje zatracence mohutnými hnojními vidlemi do věčného ohně. Měl-li tento praporec nějakého účelu, tož jej mohl toliko míti za krutovlády reformačních kommissí ku snadnějšímu převodu do lůna církve katolické — ač dějepisně o tom není ničehož známo.

Proti kostelu rozložen jest nudvojovický dvůr s prostrannou zahradou, bývalým to výletním místem turnovských spolků a útlé mládeže. Nepřízeň panstva zrušila bohužel toto výletní místo, prostranný sál, v němž tolik odbylo se dostaveníček, proměnila v střízlivý řad pokojů a rozkošnou, prostrannou zahradu vyhradila pouze sobě — snad aby tam pěstovala petržel a turky! Škoda krásného toho výletního místa!

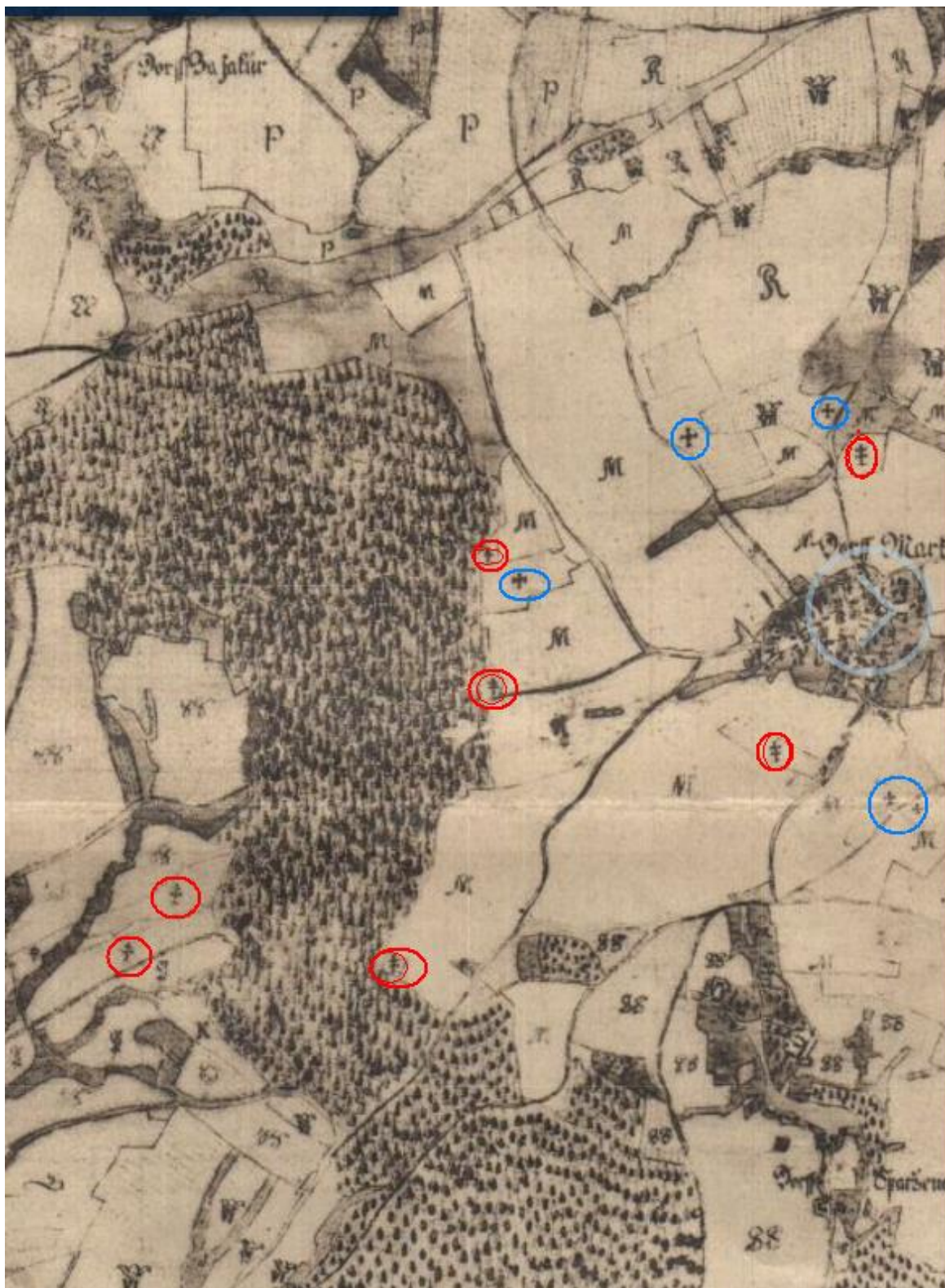
Prívětivá dědinka Nudvojovice sklání se od kostelíka pozvolnu

kých, dnes většinou zmizelých, stav lesů, obraz luk (na snímku vyšly v špinavě šedém tónu) i rolí. Panská pole ke dvorům náležející jsou označena korunkou s římskými číslicemi I—VIII. Každá číslice značí určitý dvůr (srv. vysvětlení napravo nahoře v rohu). Selská pole jsou znamenána začátečnými písmeny vsí, k nimž přináležejí. Seznam těch začátečních písmen podle vsí najdeš v rámci nápisovém nalevo nahoře. Selské a panské lesy nejsou, bohužel, rozeznány. Půda náležející ke kostelům je označena dvojitým křížem (jenž někde je v zádušním poli z kamene postaven a mylně za doklad návštěvy svatých Cyrila a Metoděje považován), půda farská obyčejným křížem. Originál dovoluje místy sledovati i hranice obcí a v některých vesnicích půdorys osady a polohu statků a chalup. Na snímku samém lze na př. u statku lažanského, jehož příslušenství tvořilo uzavřenou plochu, sledovati rozdělení polí na tři zvůry, tenkrát všude obvyklé. Jména rybníků, někde již nečitelná a někde vůbec scházející, jsem doplnil na krycí mapě, tak jak jsem je shledal v urbářích a popisech dominikálu. Doplnil jsem krycí mapu i výraznějšími nebo zajímavějšími názvy polních tratí, jak jsem je vyhledal ze starých katastrů a mohl zjistiti na místě samém. Velkou většinou se jména, známá katastrům 18. stol., udržela do dneška, ač dílem žijou v paměti starších lidí vedle nových názvů tu a tam na místo jejich vstupujících. Některé názvy kolem Dolního Bousova a vých. od Sobotky ukazují na obyvatelstvo ně-

Příloha č.7 - pokračování

Červené dvojité kříže (záduši), modré jednoduché (obroči)

opravě domu opět nachází na starém místě (1995).

Druhý existující kamenný kříž z jesenické oblasti se nachází

nedaleko obce Bílý Potok na Javornicku, v místech zvaných Sedm křížů. Rovněž tato památka je dávana do souvislosti s přítomností švédských vojsk, která táhla Javorníkem r.1639 pod velením gen.Bannéra. Další přítomnost švédských oddílů je doložena r.1642 a 1648. Při jednom z vpádů došlo mezi švédskými a císařskými vojsky ke krvavému střetnutí. Poblíž Javorníku byly v minulosti nalezeny při obdělávání polí zlomky militárií ze 17.stol., které byly uloženy ve sbírkách bývalého městského muzea (nálezy jsou dnes nezvěstné). Místo dostalo svůj název podle lidové pověsti, která hovoří o sebevraždě sedmi švédských důstojníků, protože se ocitli po prohrané bitvě v obklíčení císařských vojsk.

Dnes se zde nachází pouze jeden kříž a podle předválečné

regionální literatury mělo být zbývajících šest křížů umístěno v pozdějším období na sakrální stavby v okolí (např.na kostele v Javorníku, Bílé Vodě atd.). Popisovaný kříž z uvedené lokality byl podle lidové tradice také nazýván smírčím křížem. Má podobu maltézskeho kříže a je vytesán z místní žuly (55 x 90 cm, horní část chybí). Památka není opatřena žádným nápisem či letopočtem, takže její přesná datace je problematická, i když jde nepochybně o kříž ze 17.století.

Z.Brachtl

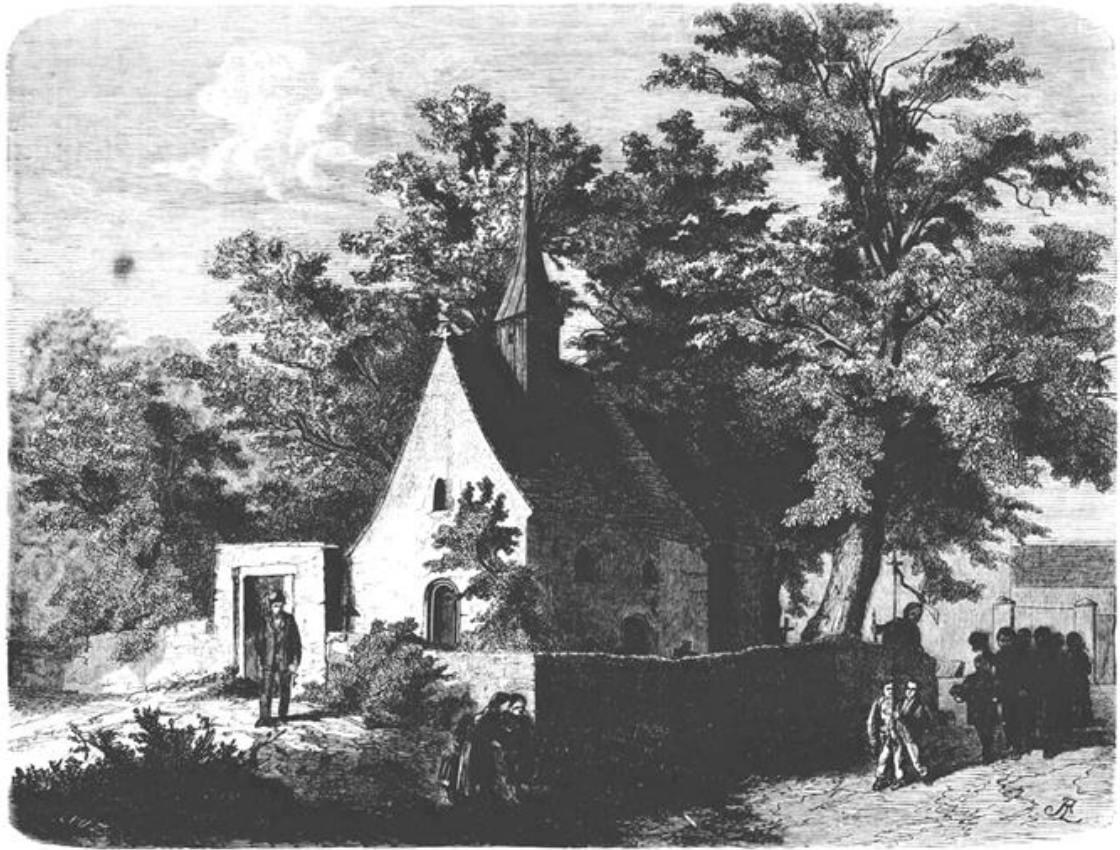

Nudvojovický kostelík.

Románko-gotický kostelík v Nudvojovicích u Turnova z počátku XIII. století s památným obrazem rodiny Jiřího ze Střílna, hejtmana na Rohozci, z r. 1590 (obraz v renesančním rámcí pověstný zeleným čertem).
Kresbil Jan Prousek.

Kresba sign. RL (?)

Redakční poznámka

Zdánlivě místně nesouvisející příspěvek přináší novou teorii, která může vysvětlit umístění podobných křížů na kostelech Vysočiny v Loukově a ve Štokách

Úvod k hranicím a hraničním bodům v minulosti a dnes

Ohraničování vlastního území je jednou ze základních vlastností živé hmoty, počínaje buněčnou membránou a konče hranicí mezi společenstvími. Ve své podstatě jde o přirozeně podmíněný jev evolučního boje o zachování životního prostoru sebe sama, skupiny i celého druhu. Prakticky každý ze živočichů si své území nějakým způsobem vymezuje proti okolí. Proto si trůfám říct, že rovněž u rodu Homo a potažmo jeho společenských množin – ať už je nazveme kmenem, vesnicí, státem či jakkoliv jinak – je zvyk vymezovat si to své životní území stejně starý jako první rána klackem do chlupatého hřbetu prvního hominida. Už nikdy nezjistíme, jak ty skutečně první hraniční značky vypadaly. Vzhledem k jisté stagnaci duševního obzoru rodu Homo za celou dobu jeho klopotného vývoje však lze usuzovat, že určité vžití standardy rámcově platí napříč všemi těmi tisíciletími. Mimo jiné tedy i hraniční znaky kdysi a teď budou podobné až totožné, počínaje hromádku vlastního trusu a konče kamennými stélami.

Nebylo by to však nic platné bez jisté nadstavby v pozadí. Tak jako musí být státní měna položená nějakou komoditou (státním pokladem ve formě otroků, obilí či zlata) musí být i každá hraniční čára podložena vnitřní rezistencí: silou už zmíněného klacku, luků a šípů. Protože takový už je člověk, bohužel. Později byly samozřejmě tyto až příliš přímé metody ochrany nahrazeny různými úmluvami, pravidly, zákony a bilaterálními smlouvami, nicméně také za těmito se skrývá černý kůň represivního odstrašení; jinak by nebyly respektovány.

První hraniční značky o kterých prokazatelně víme, že jimi skutečně byly, jsou tu a tam nacházeny v okolí starověkých kulturních center. Kamenné stély a nápisy vytesané ve skalách kolem Nilu se příliš neliší od hraničníků relativně novodobých. Plochá kamenná deska s nápisem oslavujícím místního vládcu. Pokud zbylo místo, došlo i na názorný obrázek toho co se stane s případným naruшитelem: panovník, šlapající po hlavách poražených nepřátel. O mnoho více nevíme. Vlastně až někam do začátku novověku jsou prameny týkající se vymezování hranic poměrně sporé a nejednotné.

Zkusme ale nejdříve zapátrat, kde se vlastně v našem rodném jazyce vzalo to hranaté slovo “hranice”, “hraničník”, “mez”, “mezník” atd. V souvislosti s touto na první pohled suchopárnou otázkou se totiž ukazují některé velice zajímavé souvislosti. Takže: co je to hranice a proč zrovna “hranice”?

Hranicí rozumíme myšlenou čáru vedenou zpravidla po zemském povrchu, která vymezuje dosah nějaké přírodní nebo společenské jednotky, případně odděluje tyto jednotky navzájem. Přírodní hranice můžeme pro tento účel pominout, tématem tohoto příspěvku jsou hranice územní, konkrétně hranice zemské, okresní, katastrální hranice obcí a historické hranice panství. Taková hranice bývala vedena většinou podél nějaké význačné přírodní linie: podél toku řeky, po hřebeni horského pásma, podél cest, okrajem lesa a podobně.

Dalším slovem, který v této souvislosti budeme používat, je hraničník, hranečník, hraniční kámen. Je odvozen od předchozího pojmu hranice a znamená ve většině případů více či méně opracovaný kus horniny. Zpravidla jde o sloupek se čtvercovým, méně často obdélníkovým či jiným půdorysem, může však jít i o jiné objekty, například strom – většinou se zásekem, tzv. líhou – do kmene, kůl nebo v nouzi nejvyšší i obyčejný kámen, sád. Během mapování stabilního katastru ve 30. letech 19. století bývaly často hraničníky volně navršené kamenné mohyly (například mezi katastry jednotlivých obcí; kamenné hraničníky se osazovaly oproti tomu jen na liniích, kde hranice obcí souhlasily s hranicemi nadřazené jednotky, tedy panství). V moderní době se stalo zvykem osazovat hraničníky betonové či dokonce plastové. Těmi se ale zabývat nebudeme, vystačíme si zcela s klasickými hraničními kameny.

Namísto hraničníku se někdy používal a používá název mezník. Jde v zásadě o totéž, slovo má pouze jiný etymologický původ. Mezí byl (a navzdory rozorávání mezí ve druhé polovině dvacátého století

dosud je) chápán dlouhý a úzký pruh trávy (přesněji neobdělané půdy) oddělující dva pozemky od sebe. Pokud do takové meze byl osazen kámen, šlo o již uvedený mezník. Ve většině případů ho můžeme ztotožnit s hraničnickem.

Vyšším patrem mezi obyčejnými hraničnickými je tzv. trojmezný bod, trojmezník. Ten býval osazován v místech, kde spolu sousedily hranice tří panství nebo obecních katastrů. Pro takové křížení hranic se vesměs vybíralo místo dobře viditelné, jakýsi přirozený orientační bod (skála, křižovatka cest nebo soutok více vodních toků apod.) a samotný kámen byl řemeslně mnohem důkladněji opracovaný. Často nesl i nějaký památný nápis, přinejmenším alespoň znaky příslušných panství a letopočet.

Pokud ještě chvíli zůstaneme u zmíněné etymologie, zajímavý je i původ názvu hranice. Podle výzkumů jazykovědců možná pochází už z pradávného indoevropského základu „ghere“, „ghre“. Vycházejí z faktu, že podobně znějící slova se nacházejí jak ve slovanských, tak i v germánských jazycích a mají i stejný význam. Viz německé slovo „grenze“ (které nicméně asi nahradilo původní středověké označení „mark“, „marka“ až později). Samo slovo „hranice“ („granica“) pravděpodobně původně znamenalo hromadu dříví (nebo možná i kamení) srovnanou do hranatého tělesa, tedy čtyřbokého jehlanu. Takové umělé hromady sloužily k označení meze kam až zasahovala moc místního kmene či panovníka. Stručně řečeno, namísto hraničních kamenů bývaly zprvu na důležitých bodech hraničních linií, v každém případě však na dohled od sebe, stavěny hranice dříví. Pro české prostředí (a pouze pro ně) bylo podle legend navíc typické, že se v případě ohrožení tyto hranice zapalovaly, takže sloužily vlastně i jako signální telegraf (jazykovědci jdou ještě dál: soudí, že od tohoto významu byl odvozen pojem pro hořící hromadu dříví, ať už ve smyslu táboráku nebo například popravčího ohně; toto by korelovalo s premisou, že hranice bývaly páleny pouze u nás – v jiných jazycích se totiž dvojí význam slova (mezník i hořící dříví zároveň) nevyskytuje).

V současnosti spatříme takovéto hranice dříví nejspíš v souvislosti se zvykem pálení čarodějnic o filipjakubské noci. V ranném středověku však podobné útvary zřejmě sloužily k označení významných bodů hranice v terénu. V českém prostředí se při ohrožení snad dokonce zapalovaly...

V paralelní souvislosti je slovo hranice vztahováno i k zásekům do stromů ve tvaru „X“, jejichž význam byl týž

K instalaci význačných hraničních kamenů, například zmíněných trojmezníků, se váže populární legenda, ze které se vyvinulo přísloví „dávat na pamětnou“. Vyměření a osazení kamene bylo do jisté míry vážnou společenskou událostí, které se účastnili majitelé všech tří panství, místní konšelé či zastupitelé obcí (protože hranice panství byly i hranicemi podřízených vesnic), leckde hrála i hudba a pronášely se zdravice. Kámen byl osazen a nadešla ona památná chvíle, kdy bylo na místo předvedeno několik místních chlapců. Následoval tak zvaný pardus: pořádných pár facek nebo ran prutem na holou, a to ze zcela oprávněného předpokladu, že dotyčný postižený si bude místo, kde

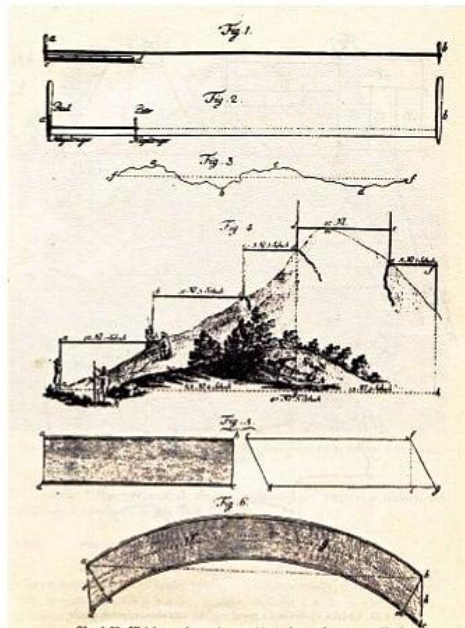
byl bit pamatovat dobře až do smrti. V případě pozdějších územních sporů tak mohl být vyslechnut jako očividný svědek schopný přesně lokalizovat místo. Většinou pak dostal od panstva ještě zlatku nebo tak něco, takzvaně „na pamětnou“.

Dále bych chtěl povědět (velmi zevrubně a neúplně) pár slov o historii vývoje územních jednotek a pozemkové držbě všeobecně. Až do přibližně 14.století jsou naše znalosti – historikové prominou – poměrně chabé. Jak vypadala pozemková držba před přelomem prvního milénia, nevíme. V 10. až 12. století vznikají opevněná knížecí, tzv. hradská centra jako správní jednotky menších území. Teprve ve 12.století jsou různě velké územní celky propůjčovány šlechtě, nejprve jako léna, která však mnohdy nepozorovaně a rychle přetransformovala v dominia. Vznikají šlechtické hrady jako jejich obranná a správní centra – a s nimi nadchází i jakási neurčitá otázka jejich hranic. Nejspíše však šlo o prostou držbu jednotlivých osídlených vesnic a víceméně zvykové právo na okolní lesy než o nějaké přesně vymezené hranice panství. Pokud tedy nešlo o hranice přirozené, například vodní toky, komunikace, hřebeny hor či tak podobně. Takové hranice dominií byly nebo také nebyly dodržovány, v závislosti na vojenské síle a útočnosti sousedů.

Mimo jiné jistě i z tohoto důvodu – neustálého zcizování majetků na základě argumentu síly – dochází nakonec ve 14.století k právnímu podchycení území panství v takzvaných Zemských deskách. Ty byly vedeny centrálně pro velké územní celky (na Moravě existovaly Zemské desky v Olomouci a Brně, a to od roku 1384 – po vzoru těch českých) a nesly záznamy o veškerých majetkových převodech mezi vlastníky jednotlivých panství tak, aby v případě potřeby bylo možno se k těmto písemným informacím soudně odvolat.

Kromě zájmu pozemkové šlechty samozřejmě z druhé strany sílil tlak státu na vedení soupisů majetků z příčin vyměřování královských či markraběcích daní (berní). Na Moravě to vyústilo ve vznik Lánských rejstříků, (neboli lánových vizitací) postupně různě doplňovaných a upravovaných o další položky. Výsledkem byl první, tzv. Starý katastr (viz komentář na závěr kapitoly). Značně nedokonalý a s postupem doby stále více pokulhávající za potřebami státu. Proto byl nakonec roku 1748 zaveden dekretem císařovny Marie Terezie katastr Tereziánský, nově revidovaný soupis veškeré poddanské půdy. Podle jeho záznamů bylo k roku 1748 například na celé Moravě celkem 375 panství a statků. Slabinou katastru byla skutečnost, že plochy nebyly zaměřovány, nýbrž odhadovány, nicméně již z této doby lze identifikovat průběhy některých hraničních linií a tedy i dataci některých hraničníků. Jde však o zlomek z později instalovaného množství.

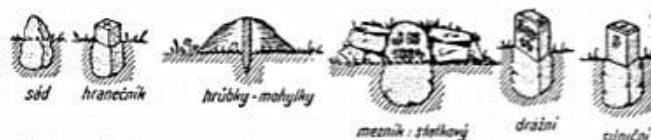
Skutečný zlom nastal až se zavedením katastru Josefínského roku 1785. Tímto datem tak můžeme už poměrně hodnověrně operovat jako s definitivním vymezením hranic panství v zemích Koruny české, které jsou v průběhu katastrálních hranic obcí dodnes zčásti platné. Jak jsem už tuším podotkl dřív, mnohé historické hraničníky nesou starší letopočty než rok 1785, tyto vesměs pocházejí z už zmíněných lánových vizitací, nebo se jedná o důležité orientační body, trojmezníky, křížení silnic apod. s datem ještě starším. Jde však spíše o výjimky. Souvislé a hlavně systematické linie hraničníků skutečně začínají u nás až letopočtem 1785, tedy Josefínským katastrem. Hranice byly jednak vyměřovány, jednak zároveň osazovány hraničními znaky – tedy hraničníky.

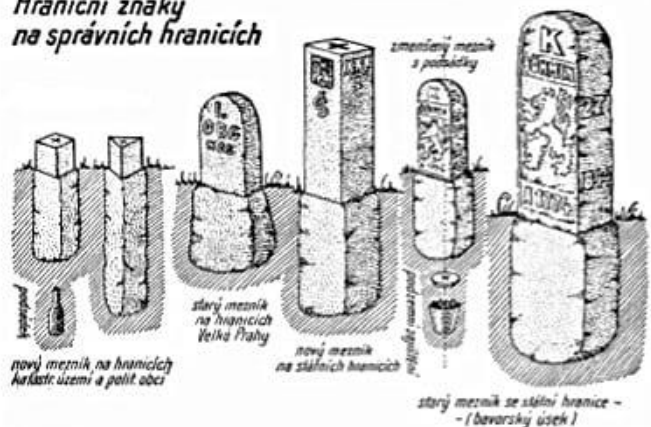
Pro Josefínský katastr se vžilo značení katastr pozemkový podle toho, že jde o první skutečně geometricky vyměřený soupis pozemků. Byla k němu vydána tzv Měřická instrukce, jednotný návod, jakým způsobem a metodami mají být pozemky vyměřovány.

Označování hranic bylo prováděno hraničními mohylami (hraničními kopečky), což byly asi 1m vysoké hromádky z volně skládaných kamenů, někdy s centrálně zapuštěným kulem, a to cca „na dohled“ od sebe (hustota hraničníků byla samozřejmě dána predispozicemi terénu). Tam, kde se hranice panství shodovaly s hranicí katastru (poddanské) obce, bývaly osazovány hraničníky kamenné, různých tvarů a typů v závislosti na místních možnostech co do materiálu, panství a kamenické dílny. Kromě již zmíněného pardusu, tedy dávání na pamětnou, býval frekventován ještě jeden důležitý zvyk: pod instalovaný hraničník (nebo v jeho blízkosti) býval zakopán nějaký předmět, odolný proti hnilobě a korozi. Opět z důvodu dohledání místa. Často šlo například o dřevěný popel, zakopaný přímo pod hraničním kamenem. V geodézii se u důležitých bodů měřické sítě zvyk udržoval až do moderní doby; v tomto případě býval pod měřický bod vybetonován jakýsi základ s vloženým kovovým trnem.

Hraniční znaky na drážnostních hranicích

Hraniční znaky na správních hranicích

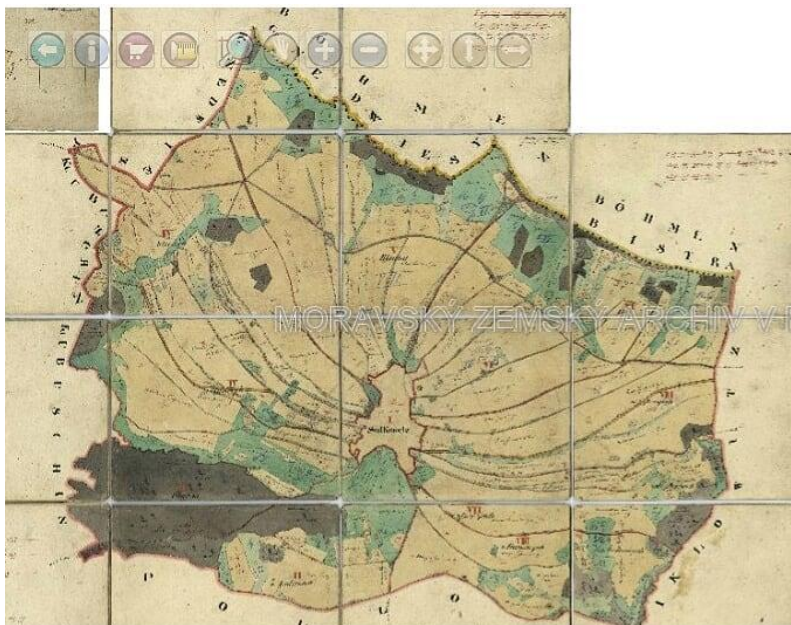
Ukázka nákresů různých typů hraničních kamenů dle Císaře, Boguszaka a Janečka, 1977 (viz seznam literatury)

(Císař, Boguszak, Janeček, 1977)

Skončili jsme u Josefínského katastru. Ten zdaňoval jednotně panskou i poddanskou půdu, tedy rustikál i dominikál. Proto asi vydržel v platnosti pouhé čtyři roky. Pro odpor šlechty byl roku 1789 nahrazen dekretem císaře Leopolda za hybridní katastr tereziánsko-josefínský. Z původního Tereziánského katastru převzal zvýhodněné danění panské půdy, z josefínského pak aktuálně přesné vyměření hranic a ploch pozemků. Takto upravený zůstal v platnosti až do roku 1860, kdy definitivně nabyl platnosti tzv. Stablní katastr. A s tímto Stablním katastrem se de facto dostáváme až do současnosti, protože hranice a pozemky jím vymezené většinou platí dodnes.

Pár slov ke Stablnímu katastru. Jeho základy byly dány dekretem císaře Františka I ze dne 23.12.1817 o dani pozemkové. Mapovací komise pracovaly na Moravě (a zhruba obdobně v Čechách) v letech 1824-30 a 1834-35. Výsledkem je velké množství podrobných map různé kvality, které řeší katastrální území všech obcí Čech, Moravy a Slezska. Většinu mají formu tzv. Povinného císařského otisku v měřítku 1:2880 (toto dnes podivné měřítko bylo dáno vztahem tehdy užívaných délkových a plošných měr, konkrétně palce a plošné jednotky zvané jitro. Na mapách pak jeden čtvereční palec vymezoval plochu právě jednoho jitra).

Pro badatele jsou dnes tyto povinné císařské otisky eventuelně tzv. indikační skicy neocenitelným zdrojem informací. Jsou na nich vyznačeny podrobnosti, které bychom dnes v terénu podle stop těžko dohledávali, pokud tyto už dávno zmizely. Což se týká i zde probíraných drobných kamenných památek, ať už jde o hraničníky nebo smírčí kříže. Ty, které nezmizely nacházíme většinou tam, kde jsou nakresleny na mapách Stablního katastru.

Ukázka kladu listů indikačních skic stabilního katastru, v tomto případě obce Sulkovec v severovýchodní části Českomoravské vrchoviny. Zajímavostí je, že severní hranice katastru je zároveň zemskou hranicí mezi Moravou a Čechami.

Komentář k lánovým vizitacím (zmíněným výše v textu)

Lánová vizitace je nejstarší moravský katastr poddanských usedlostí a pozemků, z nichž se platila berně nebo kontribuce. Byl vytvořen pro celou Moravu podle tehdejších hranic, včetně takzvaných Moravských enkláv ve Slezsku.

Lánová vizitace byla sepsána ve druhé polovině 17. století ve dvou provedeních. První soupis (První lánová vizitace) byl nařízen moravskými stavy v roce 1655 a proběhl v letech 1656–1657. Brzy po dokončení byla vizitace napadena pro nepřesnost, a proto bylo v roce 1669 rozhodnuto o vytvoření podrobnějšího a přesnějšího soupisu Druhé lánové vizitace, která měla být revizí prvního mapování. Druhá lánová vizitace probíhala až do roku 1679. Knihy lánové vizitace jsou uloženy v MZA ve fondu

D1 a v současnosti nejsou přístupné badatelům originály, neboť celý fond je k dispozici na webových stránkách MZA (www.mza.cz). Fond se skládá z 365 svazků (sign. 1–371) zahrnujících všechna moravská panství a statky včetně moravských enkláv ve Slezsku

Jedna kniha obvykle odpovídá jednomu panství, ne však striktně. Například panství Křižanov mělo tři statky s různými majiteli. Pro každý statek byla vyhotovena jedna kniha vizitace. Další anomálii tvoří kniha sign. 247a, Bystřice na Pernštejnem/Kunštát. Obce uvedené v této knize v době první lánové vizitace patřily k panství Bystřice nad Pernštejnem, ale při druhé lánové vizitaci patřily k panství Kunštát (změna majitele této části panství proběhla v mezidobí obou vizitací).

Základem rejstříku bylo zaznamenat osoby hospodařící na jednotlivých usedlostech, popřípadě změny mezi první a druhou lánovou vizitací a výměru jednotlivých polností s určením bonity půdy, která představovala základ výpočtu pro zdanění obce.

Vedení svědků na hranice.
Jakub Menšík z Menštejna: O meze, hranicích... Praha 1600

Ilustrace z knihy Jakuba Menšíka z Menštejna z roku 1600: O meze, hranicích ... a td. Znázorňuje přivádění svědků k hraničním bodům.

Viz text k pojmu pardus a dávání na pamětnou v článku výše.

Milan Šimek

dammil@post.cz

Luboš Kobář

Topografický průzkum historických hraničních linií v sv. části Vysočiny (Občanské sdružení Lápis)

Za počátkem topografického průzkumu historických i současných hraničních linií a dokumentace dosud existujících historických hraničních kamenů stál od první chvíle před několika léty spoluautor tohoto příspěvku Luboš Korbář. Kolem něj postupně začala krystalizovat malá skupinka nadšenců, kteří od prvotního nahodilého a postupně stále více systematického prohledávání terénu postupně směřují ke snahám získané poznatky jednak systematicky archivovat, jednak začínají být na pořadu dne úvahy o dalším, pokud možno smysluplném směřování. Potenciální cíle budou krátce shrnuty v závěru článku.

Nyní k současnému stavu topografického průzkumu. Pokud si hned na začátek přiblížíme oblast našeho zájmu zjistíme, že jeho leitmotivem je živočich s latinským názvem Bison Bonasus, neboli zubr evropský. Celý členitý a těžce přehledný region horního toku Svratky byl od počátku středověku v hledáčku kolonizačního úsilí rodu pánů z Medlova (pozdějších Pernštejnů – rodu erbu zubří hlavy), kteří postupně zahájili zhruba od dnešního Doubravníku masívní kolonizaci kraje směrem proti toku Svratky i jejích přítoků až k oblasti Žďárských vrchů (větší díl regionu byl předtím vcelku nevyužitou součástí majetku olomouckého arcibiskupství s několika málo kolonizovanými sídly přímo na toku řeky - například Doubravník; Štěpán z Medlova zakoupil kraj od biskupa Roberta v roce 1206). V době, z níž pocházejí dnes nejstarší hraniční kameny už zubří hvězda dávno pohasla a bývalé dominium bylo rozkouskované do jednotlivých dílčích panství, většinou i s různými majiteli. Téměř beze zbytku se pak zmíněné statky sjednotily pod jedním majitelem až počátkem 19. století. Pomyslnou štafetu přebíral rod Mitrowských z Nemyšle. Ti dokonce upravili i samotný gotický hrad Pernštejn ve smyslu rodového reprezentačního sídla, podporovali podnikání i kulturní rozvoj kraje. Rozsah topografického bádání naší skupiny se prozatím omezuje na bývalá panství Bystřice nad Pernštejnem, Rožínka (dnešní Dolní Rožínka) a Pernštejn, plus samozřejmě jejich sousedé: panství Kunštát, Bystré a Nové Město na Moravě. Jde o oblast s páteřním tokem Svratky a jejích přítoků Fryšávky, Bystřičky, Nedvědičky a Hodonínky. Z hlediska terénního průzkumu jde o území dost problematické a nepřehledné: tato část Vysočiny (správněji Českomoravské vrchoviny) je její nejčlenitější oblastí, dokonce jedinou, která místy regulérně splňuje předpoklady pro označení „hornatina“ (Sýkořská hornatina).

Panství a pozdější vrchnostenské statky Pernštejn, Bystřice a Rožínka spolu bezprostředně sousedí. Jejich hranice byly vymezeny kamennými hraničníky až na výjimky vcelku jednotného typu – hranolem se zaoblenou horní částí a s oboustranně vysekanými písmeny, označujícími název panství z vnější strany hranice. Objevují se písmena „HR“, „R“ (Herrenschaft Rožínka), „B“ nebo „MB“ (Bystřice, město Bystřice), „HP“, „P“ (Pernštejn), „B“ (Bystré), „K“ (Kunštát), celkem výjimečně pak znaky jiného typu (křížek, propracované erby panství...). Materiálem je většinou pískovec nebo opuka (půjde nejspíš o cenomanské pískovce ze severní části Poličska), raritou jsou pak hraniční stěly z nedvědičského mramoru. Ze zmíněných hraničních linií se do současnosti zachovaly 3-4 souvislejší úseky s hraničními kameny pocházejícími převážně z období josefínského až stabilního katastru. Vesměs jde o průběhy členitějším terénem zalesněných tratí. V otevřené krajině luk a polí oproti tomu hraniční kameny prakticky vymizely. Největší podíl na tom má zcela zjevně kolektivizace zemědělství v 50. a 60. letech XX. století, kdy se jednak rozorávaly kdejaké meze, jednak ani nebyl zájem uchovávat obecné povědomí o jakýchkoli soukromých hranicích. Kameny byly vesměs rozkradeny a posloužily jako vhodný stavební kámen, jiné jsou zřejmě dobře ukryty pod navalenou zeminou.

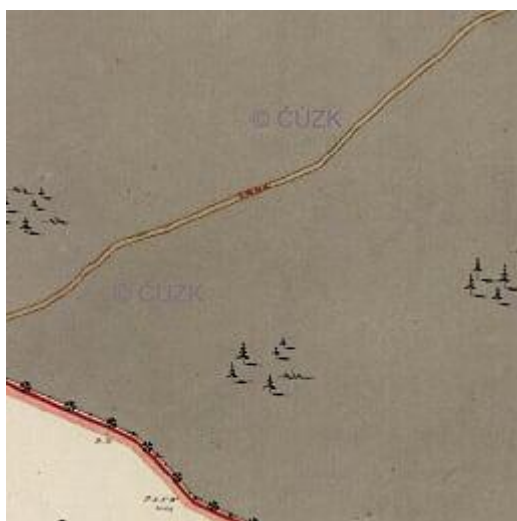
Snad nejlépe zůstal zachován úsek severní hranice bývalého panství Bystřice (respektive později Kunštát – část obcí z bystrického panství byla odprodána majitelům Kunštátu ve druhé polovině 17. století) a panství Bystré. Příčina je zřejmá: hranice obou panství je zároveň česko-moravskou

zemskou hranicí, její průběh je platný dodnes a je pod ochranou správních orgánů ČR. Některé z poškozených hraničníků byly místy dokonce obměněny za novější, betonové (móda plastových triangulačních bodů n-tého řádu se zemské hranici naštěstí přece jen vyhýbá). Souvislá řada se nachází v lesní trati Panský les na pomezí současných katastrálních území obce Sulkovec a města Bystré. Právě Sulkovec je jednou z výše zmíněných obcí vyměněných v 17. století mezi bystřickým a kunštátským statkem.

Dalším poměrně zachovalým úsekem je jižní hranice Bystřicka s bývalým panstvím Rožínka. Třetí vděčnou oblastí je pak členitá horská krajina na pomezí katastru Štěpánova a kunštátského panství.

Na závěr tohoto neúplného přehledu bychom chtěli nastínit plány do budoucna. Naším cílem je podrobné zmapování dosud nalezených hraničních kamenů v naší zájmové oblasti a dále i v oblastech navazujících, a to jak z hlediska nadále pokračujícího terénního průzkumu, tak i z hlediska vytvoření standardu databáze s vymapováním objektů a jejich fotodokumentací, popřípadě srovnání s umístěním hraničníků na mapách stabilního katastru (pokud jsou zaneseny – zmíněné mapy vykazují poměrně různorodou kvalitu). Data budou kompletována pro vnitřní potřebu skupiny a pro případné jednání s příslušnými úřady, pokud by k němu v případě cennějších nálezů došlo. Hromadné zveřejňování například v rámci internetu neplánujeme, z všeobecně známých důvodů. Přílišné utajování a konspirace má samozřejmě i své stinné stránky a názor autora tohoto textu spíše směřuje k opatrné propagaci vzácnějších nálezů – je statisticky dokázáno, že náhodný nález, zdánlivě nikomu nepatřící, je ohrožen poškozením a krádeží mnohem více než ten, o němž se takzvaně „ví“, je opatřen například informační tabulí atd. Také zloději jsou alibisty a zdůvodnit sám sobě krádež památného artefaktu je těžší než u stejného bezprizorního.

Případnou propagaci jakéhokoliv objektu je nicméně předem nutno připravit po stránce formální, tedy právní. Každý smírčí kámen, každý hraničník někomu patří; už jen pro tu skutečnost, že se nachází na něčím pozemku. Jde-li o pozemek obce, patří takový nemovitý majetek obci a obec by měla být povinna tento chránit. Oprávněna k tomu je, málokdy o této skutečnosti ovšem ví. A pokud ano, neví jak s tím naložit. Přitom stačí přijmout tzv. „obecně závaznou vyhlášku“, k čemuž jsou místní samosprávy oprávněny, ve smyslu „ten a ten objekt je majetkem obce a náleží k jejímu historickému a kulturnímu dědictví“. A pak už stačí několik nadšenců, aby ve spolupráci se samosprávou vymysleli osvětový projekt ke zpřístupnění a ochraně památky. A právě tady bych viděl možnou cestu tohoto spolku.

(1) Výřez z indikační skicy mapy stabilního katastru obce Sulkovec v prostoru lesní trati Panský les. Jednotlivé hraniční kameny jsou na mapce dobře patrné. Jde zároveň o zemskou hranici zemí Čechy a Morava

(2) Průběh zemské hranice a hranice paství Bystřice (Kunštát) a Bystré v Panském lese je lemován několik metrů širokým průsekem osazeným původně z obou stran alejí buků. Ty, které vydržely do dnešních dnů, mohou mít cca 150 let. Odpovídalo by to revizi hranic z doby stabilního katastru. Bohužel, zaniklé stromy nejsou nahrazovány novými.

(3,4) Obě strany jednoho z hraničníků v Panském lese. Písmeno B znamená Bystré, písmeno K pak zřejmě Kunštát. Obec Sulkovec a sousední vsi, původně součástí bystrického panství, přešly někdy kolem roku 1670 do majetku statku Kunštát.

(5) Luboš s jedním z nálezů v Panském lese. Písmeno K (Kunštát) je zde otočené přesně naopak – při pohledu na tuto lícovou stranu hledíme k severu, tedy do nitra katastru města Bystré. V rámci pracovní teorie soudíme, že jde o druhotné umístění kamene, který byl během nějakých lesních prací zřejmě vyvrácen a osazen sice na stejné místo, ale opačně. V době, kdy na nějaké správné orientaci samozřejmě už nezáleželo...

(6,7) Oba líce stejného hraničního kamene z hraniční linie panství Bystřice a Rožínka. Materiálem tentokrát není pískovec, ale metamorfovaný vápenec – mramor.

(8) prozatím ojedinělý nález z okolí Vírské přehrady, jde zřejmě o hranici s kunštátským panstvím. Na rubu je vyryto datum 1733, jde tedy o jeden z nejstarších dochovaných kamenů v oblasti

(9) Poněkud atypický kámen z hranice Bystřického a Rožineckého panství (vlevo). Materiálem je místní rula, zřejmě jde o příležitostné doplnění linie.

(10) Nahoře: znovu osazení povaleného hraničníku.

(11) Unikátní hraniční stěla z linie mezi panstvím Pernštejn (k.úz. Štěpánov) a panstvím Kunštát. Pochází z roku 1678, z období mezi dvěma lánovými vizitacemi, kdy se měnily vzájemné hranice obou sousedních panství.

Tento úsek ve svažitém, zalesněném terénu byl zřejmě poměrně důležitý – jako materiál byl použit nedvědický mramor.

(12) Další z mramorových hraničnicků výše v lese, stejně jako předchozí aspiruje na památkovou ochranu.

Zdroje:

1/Jan Koláček: Hranice feudálních panství; Označování v terénu a jeho stopy v současné krajině. Diplomová práce, UP Olomouc, 2008

2/Územně analytické podklady pro území správního obvodu obce s rozšířenou působností Polička, aktualizace 2016

3/Michal Kozar: Smírčí kříže a jejich evidence; bakalářská diplomová práce, MU Brno 2008

4/Klára Šikulová: Historie cestovního ruchu v oblasti Pernštejnska; bakalářská práce, VŠ polytechnická Jihlava, 2014 (kap. dostavníkové cesty atp.)

<http://archivnimapy.cuzk.cz>

<http://kontaminace.cenia.cz>

<http://www.mza.cz/indikacniskici>

<https://www.toulky-minulosti.cz/hranicni-kameny/>

<https://fraxinus.mendelu.cz/vymladkovelesy/hranicni-kameny/>

http://po-hranici.cz/hranicni_kameny.html

Milan Šimek

dammil@post.cz

Luboš Korbář

Dávní ochránci smírčích křížů Havlíčkobrodsko

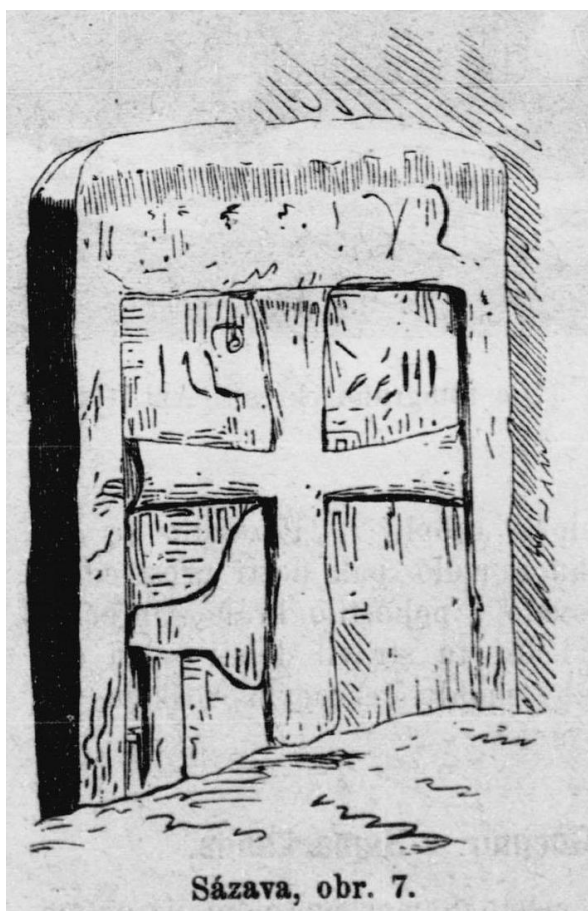
Popisy smírčích křížů se útržkovitě objevují od středověku do začátku 19. století a většinou nelze hovořit o badatelském zájmu a ochraně. Za nestarší badatelskou zmínku v Čechách považuji popis panství Petrohrad na Žatecku z roku 1821.

http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ176849207

Teprve poslední třetina 19. století přináší mimo jiné i zvýšení zájmu o vlastivědu a lidové památky. V této době se také začínají objevovat i první častější zmínky o smírčích křížích ze všech koutů našich zemí. První badatelé se začínají zajímat důvody jejich vzniku a sbírají k nim pověsti. Ani Havlíčkobrodsko nezůstává v té době pozadu, kdy první nalezená zmínka pochází již z roku **1872**, kdy 12. dubna zveřejňuje magazín Světozor č. 15 v příspěvku **Eduarda Herolda Malebné cesty po Čechách, Naše řeky. I. Sázava** krátce brodskou pověst o Hnátovi a kresbu Hnátova kamene.

[http://www.digitalniknihovna.cz/svkul/view/uuid:ee3e6980-435d-11dd-b505-](http://www.digitalniknihovna.cz/svkul/view/uuid:ee3e6980-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:47e15759-435e-11dd-b505-00145e5790ea)

[00145e5790ea?page=uuid:47e15759-435e-11dd-b505-00145e5790ea](http://www.digitalniknihovna.cz/svkul/view/uuid:ee3e6980-435d-11dd-b505-00145e5790ea?page=uuid:47e15759-435e-11dd-b505-00145e5790ea) Eduard Herold 1820–1895, malíř, ilustrátor a spisovatel https://cs.wikipedia.org/wiki/Eduard_Herold

Hned v následující m roce **1873** vychází kniha Die Burg Lipnic, ve které **Bedřich Bernau** mimo jiné opět popsal a zobrazil Hnátův kámen, ale také kámen v Kletečné

http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ253625201 Bedřich Bernau 1849–1904, vlastním jménem Přemysl Bačkora. Úředník cukrovarů v Radonicích u Kadaně, ve Štětí a v Plaňanech, je znám jako spisovatel vlastivědných a historicko-topografických pojednání.
https://cs.wikipedia.org/wiki/Bedřich_Bernau

V roce **1885** zveřejňuje 27. března a 3. dubna **Jan Hanuš Máchal** v magazínu Zlatá Praha č.13 a č. 14 článek O křížích rázu Cyrillomethodějského v Čechách a Lužici s kresbami B. Kutiny
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahall/2.1885/13/163.png>
<http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=ZlataPrahall/2.1885/14/175.png> Jan Hanuš Máchal 1855–1939, slavista, literární historik, filolog a mytolog, mimo jiné i od roku 18884 učitel gymnázia v Německém Brodě. https://cs.wikipedia.org/wiki/Jan_Hanu%C5%A1_M%C3%A1chal

V roce **1892** vydává **Vilém Richlý** soukromou publikaci s názvem Kříže v okolí velkostatku Mirešovice, která se jn zázrakem dostala do muzea. Zároveň se také postaral o znovu opravu a znovu vztyčení smírčích kamenů. <http://www.iglau.cz/letopisy.php?idclanku=080409-1207683280>

Sebral jsem tu v knížku na památku výkresy křížů okolí velkostatku Mirešovice, o kterých jsem se dozvěděl; zajel jsem vždy na místo samé a přesně podle skutečnosti měřil, kreslil a maloval; lide všude poučoval, aby si památek těch vážili a je zachovaly. Mnohý kříž v drn zarostlý jsem vyzdvihnouti s řádně postavití nechal, o upravení některého se majitel sám ujal. Ještě podotýkám, že kříže ty jsou zvláštností krajiny naší.

Na Německobrodsku tehdy popsal a nakreslil smírčí kámen v Michalovicích. Vilém Rychlý 1837–1904, českomoravský velkostatkář, politik a soukromý badatel <http://badatelna.eu/fond/167080/> . Smutný pozdější osud velkostatku, jeho majitelů a zámku a jeho historických sbírek v Mirošově ve druhé polovině 20. století je jednou z ukázek nemilosrdného střetnutí malých a velkých dějin našich zemí.

V roce **1894** vydává **Antonín Šolta** v třetím sborníku Český lid na str. 187 příspěvek Starobylé kříže v okolí Domažlic, Německého Brodu, na Táborsku a v Lužici, kde mimo jiné popisuje smírčí kříže v Poděbabech a Klanečné. <http://www.nulk.cz/ek-obsah/ceskylid/html/knihy/ceskylid03/index.htm>
Antonín Šolta 1855–1899 pedagog a muzejní pracovník <https://www.knihovna-cr.cz/osobnosti-chrudimska/solta-antonin>

V roce **1895** představuje širší veřejnosti své mnohaleté rozsáhlé dílo jihlavský patriot **MUDr.**

Leopold Fritz. Jeho jedinečná sbírka nákrasů a popisů 100 smírčích kamenů z Vysočiny byla odeslána k vystavení na Národopisné výstavě československá v Praze. Ve stejném roce však také oblíbený lékař umírá a stopy po unikátních kresbách a popisech mizí.

<http://www.regionalist.cz/iglau/index.php?idclanku=090404-1238794654>

V archivech Národního muzea nebyla nalezena, pokud se snad vrátila do Jihlavy, nepřály jí národností tahanice z poloviny 20. století. MUDr. Leopold Fritz 1813–1895 moravský lékař, politik, ochránce slabších a patriot Vysočiny https://cs.wikipedia.org/wiki/Leopold_Fritz

V roce **1906** vychází xx pokračování Soupis památek historických a uměleckých v království Českém pro Politický okres chotěbořský 1906, jehož autorem byl uznávaný památkář **Zdeněk Wirth**, jsou zde popsány smírčí kameny v Rozsochatci a Sobiňově. Zdeněk Wirth 1878-1961 památkář
https://cs.wikipedia.org/wiki/Zden%C4%9Bk_Wirth

V obtížně datovatelné době nakreslil uznávaný malíř **Jaroslav Panuška** obraz Kříž bojovníka u Lipnice, zřejmě inspirovaný smírčím křížem 0598. Malíř Jaroslav Panuška 1872-1958
https://cs.wikipedia.org/wiki/Jaroslav_Panu%C5%A1ka

Ve stejně obtížně datovatelném období vzniká popis Cesty Habrské, jako nevydaný rukopis **Emanuela Chramosty**, kde jsou zachyceny smírčí kameny v Sázavce, Perknově, Lučici a Podmoklech. Emanuel Chramosta 1860-1946 <https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/96657?locale=cs>

Dne 17.3.**1913** zachycuje na fotografii dnes pohřešovaný smírčí kámen v Perknově hospodářský správce **Hugo Karner**.

První světová válka velmi ostře přeruší badatelské i ochranné zájmy, podobně jako válka následující. V meziválečném období vznikají další dílčí regionální soupisy. O mnoho let později (1984) vzniká v Aši dobrovolná Společnost pro výzkum kamenných křížů, mezi jejíž zakládající členy patřil i **Vladislav Navrátil** 1955-1986 z Jihlavy.

Účastníci památné první schůzky 20.10.1984, kdy byla založena spolupráce soukromých badatelů v rámci Společnosti pro výzkum kamenných křížů. Na snímku jsou paní Tichá, paní Vítová, pánové Vít, Kajkavac, Wieser, Kotoun, Němec, Borsík, Nacházel, Boháč, Toufar, Vaněk, Navrátil, Procházka, foto pořídil p. Bušek.

35. setkání Společnosti pro výzkum kamenných křížů v Aši 6. října 2018

Teze Vladislava Navrátila z počátků Společnosti:

.....zájem o tyto památky stoupá, o čemž svědčí i setkání zájemců o problematiku kamenných křížů uskutečněné v říjnu 1984 z podnětu Městského muzea v Aši. Přes názorovou rozdílnost byl stanoven společný cíl – evidence a ochrana těchto mizejících objektů....

..... vybudovat vyčerpávající seznam památek společně s prověrkou písemných pramenů a připravit tak základ pro seriózní výzkum

..... často by přitom stačilo málo k jejich záchraně. Bohužel v mnoha případech nejsou památkově chráněné, prakticky se o nich neví, a tak se doslova ztrácejí, aniž by to kdo pozoroval. – A často stačilo k jejich záchraně památku posunout o pár metrů.....

18.5.2019

Michal Streubel

m.streubel@seznam.cz

Kameny kradené

Dneska už lidé ukradnou i památné a smírčí kameny! Ukradnou je a zazdí na své chalupě! Většinou se z takto nabytého pokladu dlouho netěší. Kradené kameny totiž nikomu štěstí nepřinášejí...

I kámen usmýkaného krejčího u Vojtěchova někdo ukradl. Zloděj jej dal na pec, ale kvůli strašnému kvílení raději kámen vrátil a vyměnil za jiný. Od té doby měl při topení klid a pokoj.

Pod Rousměrovem leží podivný kámen se záhadným nápisem, který dosud nebyl rozluštěn. I ten se zalíbil jistému výtečníkovi, který jej ukradl. Od té doby však nemohl spát, pořád se mu zdálo, že by měl kámen vrátit. Až tak učinil, spal náramně!

Hezký kámen zmizel i ve Štěpánově nad Svatkou. Jednalo se o nádhernou stélu s nápisem, který připomínal smrt sedláka Karla Fice 8. srpna 1753. Převrátila se na něj fůra s obilím a neznámý kameník zaznamenal tragédii do mramorové desky. Text začíná památnými slovy: „Člověče pozastav se, smrt nad tebou vyskytuje se, pamatuj, že umřít musíš, jako Karel Fic to okusíš, kterýžto v tomto místě šel z tohoto světa, zajisté 60 let měl věku svého, když se odebral světa toho v roku 1753 dne 8. aug. měsíce odevzdal duši svou v božské ruce“.

Celá dvě století měla deska svatý klid a pokoj, pak ji však těžká mechanizace zajezdila do země. O obnovu se v roce 1971 zasloužili štěpánovští pionýři, kteří tuto památku našli. Od konce roku 1993 však byl kámen zase postrádán.

Na jaře 1994 jsem tedy zahájil pátrání, pachatele vytipoval a on nezapíral. Držel se za srdce a děl, že se smrti bojí, protože se nad námi skutečně vyskytuje. Kámen už je dávno zase na svém místě...

Podobně se snad povede i zloději, který zcizil bílý kámen u Prosetína. Na něm byly vytesány vidle a velký řeznický nůž. Prosetínský řezník prý koupil od selky ze Čtyř Dvorů krávu. Spokojeně si ji odváděl, když si selka doma přepočítala peníze a zjistila, že byla ošizena. Popadla tedy vidle a rozběhla se za řezníkem. Dohnala ho těsně před dědinou a chtěla připlatit nebo vrátit krávu. Řezník se samozřejmě zdráhal a rozčilená selka na něj zaútočila vidlemi. Napadený vytáhl řeznický nůž a následoval krutý souboj. Oba aktéři vážným zraněním podlehli a na místě tragédie byl zbudován památník. I tento kámen se však před lety při bourání trafostanice v sousedství ztratil. Pátrání po něm zatím vyznívá naprázdno.

Před více než dvaceti lety zmizel kámen od Kincova paloučku ve Velkých Janovicích. Byl na něm kříž se dvěma vodorovnými rameny a měl pocházet z třicetiletých válek. Švédský voják obtěžoval dívku sušící seno a ta jej probodla vidlemi. Janovičtí dobře vědí, kdo ten cenný kámen použil vandalsky do zdiva. Snad také nevyvázne...

U Trnavy, mezi Třebíčí a Velkým Meziříčím, měli kameny dva. Jeden byl nedávno ukraden u silnice, ten hezčí se už také na čas ztratil. Jedná se o kámen při turistické stezce do Náramče a připomíná zabití žebráka pro krejcar. Zloděj si jej umístil na zápraží křížem dolů a moc si tu úpravu pochvaloval. Jenže co to? Ráno byl kámen otočený křížem vzhůru. Když se to několikrát opakovalo, zloděj raději kámen vrátil.

U Slaviček, nedaleko silnice do Třebíče, připomíná smírčí kámen zabití muže jménem Jansa v roce 1534. Hajný tu měl zabít pocestného pro 32 krejcarů. Jeden z majitelů pole si dal kámen na zápraží, ale v noci se ozýval hlas: „Kdes vzal, tam zase polož!“ a ráno poskakoval kámen na hnojišti. Tak se to opakovalo a pokoj nastal, až hospodář odvezl kámen na původní místo.

V přibyslavickém katastru u Okříšek měl padnout v třicetileté válce vůdce vojska. Jeho hrob byl uzavřen velkým kamenem. Když se tu po válce ujal jeden sedlák zpustlého gruntu, chtěl tímto

kamenem přikrýt jámu před vraty. Když kámen vyvraceli, topora nástrojů páčila do rukou. Každé ráno pak bylo slyšet ustavičné skřípání vrat a vzdechy, které přestaly, až byl kámen vrácen na své místo u lesa. A jeden ze tří balvanů u Horního Újezdu na Moravskobudějovicku byl použit do dlažby dvora, kde však každou půlnoc působil hrozný lomoz. Ten přestal, až byl kámen odnesen k silnici, kde zaklenul silniční příkop.

V Rozsíčce u Kunštátu měl na své zahrádce dva památné kameny pan Procházka. Připomínaly údajně oběti saského vpádu v dubnu 1742. Jak už víme, pan Procházka kameny vzal a použil do dláždění dvora před maštálí. Chtěl pak koně vyvést, ale co to? Koně se vzpínali a odmítli z maštale vyjít a na kameny vstoupit. Až hospodář kameny vrátil na svá místa, bylo zase všechno v pořádku.

U lesa Zvoláku rostla na mezi velká třešeň. Jednou v neděli nešla děvečka Kateřina do kostela, místo toho se rozběhla k lesu a vylezla na třešeň. Vtom na ni někdo z lesa zavolal. Ohlédne se a vidí, že to je had! Tak se ulekla, že spadla ze stromu a zabila se. Sedlák na to místo zakopal na paměť události kámen s vyrytým křížem a jménem nebohé.

Když jednou kterýsi sedlák spravoval doma zápraží, na kámen si vzpomněl. Zrovna takový by se mu hodil k zarovnání rohu. Skutečně jej dovezl a zazdil. Jenže co to? V noci slyší kámen plakat a naříkat. Sedlák se tolik polekal, že se ve světnici na noc zamkl. Ale i další noc se vše opakovalo. Sedlák uvažoval, co počít. Třetí noc slyší, jako by kámen volal:

„Kdes mě vzal, tam mě dej!“

Sedlák poslechl a od té doby měl klid.

V Petrovicích na Novoměstsku se ubodali k smrti dva žebráci pro krajíc chleba, který dostali společně od bohaté selky. Jeden se s ním rozběhl, druhý jej na „Hraničkách“ dostihl, při rvačce došlo na nože a všechno to přežil jen ten krajíc. Místo činu označoval také kámen s křížem a ten byl nedávno ukraden potřetí. První chmaták jej zazdil do tarasu, ale zakrátko kámen sám ze zídky vypadl. Byl tedy vrácen na původní místo, ale zas jej někdo ukradl. Nový zloděj umístil kámen ve chlévě pod žlab, ale dobytek mu okamžitě přestal žrát. Musel jej tedy také vrátit a ve chlévě pak bylo zase všechno v pořádku. Jenže do třetice byl ukraden zjara 1994 a dosud se nevrátil. Ale na zloděje zase dojde, já to vím!

Do bývalé daňčí obory u Stříteže mě pozval MVDr. Chalupník z Brna. Měl tam mramorovou desku s křížem a nápisem: „Letha Panie 1594 na den Barbory swaté stromem zabit gest Antonín Berka z Wěžného. Pán Bůh racz dussi geho milostiw býti.“ Jistý funkcionář ze Stříteže si jej dal zazdit do zápraží. Jenže od těch časů slýchal u zápraží šouravé kročeje. Byl uvědomělým ateistou, přesto ale dostal strach, kámen vylomil a pohodil jej do lesa. Tam našel odvrženou památku doktor Chalupník, jenž nejen kámen zachránil, ale po 400 letech, 4. prosince 1994, nechal sloužit v Doubravníku mši svatou za duši Antonína Berky...

I u Klementic býval u modré turistické značky pozoruhodný kámen. Ukradl ho majitel „zámečku“ v Oslavě a dal si ho na dvůr. Zatím není známo, co nemilého se mu přihodilo, kámen však byl každopádně už také vrácen na své místo.

Kdysi se ztratil i kámen v Osové Bítýšce. Stával na paloučku u dráhy a měl patřit dívce, která po tragickém souboji skočila z kostelní věže. Jeden hospodář si z něj také udělal práh do domu, ale ze spánku jej neustále budily hlasy s výzvou, aby kámen vrátil. Učinil tak a měl pokoj!

U Vídně byl hezký kámen v trati „Pařeziny“, hned nad dnešní přehradou. Vídeňáci tam zabili tři Švédy, zakopali je a dali na ně placák. Časem si ho dal sedlák z Vídně do zdi ke stáji a už nikdy neměl hříbata.

Všem zlodějům bych chtěl vzkázat, že tato cesta ke štěstí nevede. Žádná krádež, žádná špatnost se nemůže vyplatit! Brát kameny mrtvým, k tomu už musí být notná dávka otrlosti. Ale nikdy není pozdě ukradenou věc vrátit...

Ty boží mlýny tu přece jenom jsou. A kamenné památky patří na svá původní místa...

Hynek Jurman

hynek.jurman@gmail.com

Nejen ztráty

Ochránci a ctitelé kamenných křížů a desek mají obavy ze zlodějů a jak vidíme, jsou to obavy dosti často oprávněné. Proto nedoporučuji v literatuře přesně popisovat místo těchto památek, natož zhotovovat plány, mapy, náčrtky. Chápu je a nedivím se.

Poslyšte, co se mi také stalo. Je 30. červen 2004 a já zaháním chmurné myšlenky cyklistikou. V Olší u Tišnova mi zavrňí v dresu mobil. Zastavuji pod lípou a slyším: „Tady Policie České republiky Žďár. Jste Hynek Jurman, autor knihy...“

Ach jo, pomyslí si. To zas budu za nějaké dílko pykat!

„...Smírčí kameny na Vysočině?“ dopoví úřední hlas a já pookřeji. Tam snad nic žalovatelného není! Vzápětí jsem moudřejší. Ztratil se kámen u Hamrů a policie by ráda znala můj popis, obrázek i ocenění kamene. Nejsem soudní znalec, ohrazuji se. Ostatní poskytují brzy.

Něco už o kamenech vím a musím se pochlubit, že moje publicistické práce podnítily i jiné lidi než jen zloděje.

Jednak jsem oslovil spoustu čtenářů, kteří mé příběhy rádi četli. Uvedu aspoň jednu perličku. V Chorvatsku koupili klienti Smírčí kameny na Vysočině svému synkovi a pak si mně postěžovali: „My toho kluka nemůžeme dostat do vody, on jen leží a čte tu vaši knížku!“

Paní učitelka z Dolní Rožínky vzpomínala, jak jednou hledali kameny u hájenky ve Vojtěchově a vyplašili tam srny. Hajný jim nejdříve nadával, ale jak spatřil, že v rukou drží moji knihu, řekl: „A jo, Jurman,“ a už prý byl vlídný, posadil je do auta a k těm kamenům je zavezl.

V roce 2005 bylo 36 příběhů, tedy téměř celá moje kniha, zdramatizováno a v podání herců Horáckého divadla v Jihlavě vše odvysílal Český rozhlas Region v Jihlavě. Ohlas byl velmi příznivý

Bystřičtí šermíři zdramatizovali několik mých příběhů z třicetileté války a s úspěchem je předváděli na řadě míst. A slíbili mi, že ještě nacvičí příběhy další.

V červnu 2010 jsem otevřel dopis až z Německa, hned z něj vypadlo několik bankovek. Knihu si objednal pan Lars Schubert z Freibergu. Měl jsem doma poslední tři kousky a jeden jsem tedy oželel. Ale jak si poradí pan Schubert s češtinou, to opravdu netuším.

Ještě lepším ohlasem bylo, že si po zveřejnění mnohé obce začaly více považovat svých starých památek, umístili je na významnější místa, často restaurovali písmo. To se týká třeba Moravce, kde se dříve text na kameni u kostela vůbec přečíst nedal a nyní se skví v nebývalé kráse. Totéž se stalo v Olešnici, kde byl kámen navíc vysvobozen z křoví a umístěn na veřejném prostranství.

V Rousměrově povalený kámen u silnice na Ostrov postavili a dali do ohrádky, totéž udělali třeba v Sázavě, Sejřku, Bobrové či v Kundraticích, kde spojili dvě půlky rozlomeného kamene. Prostě si svých památek považují. A před pár měsíci se pochlapili v Doubravníku. Ze zastrčeného a zešedlého kamene u silnice udělal zdatný kameník perlu, která dnes zdaleka září nad městečkem.

Hynek Jurman

hynek.jurman@gmail.com

Lipnický sborník 1/2019, pracovní materiál shrnující příspěvky ze Setkání přátel smírčích křížů
Vysočiny 18. května 2019 na hradě Lipnice nad Sázavou

Všechna práva patří autorům příspěvků